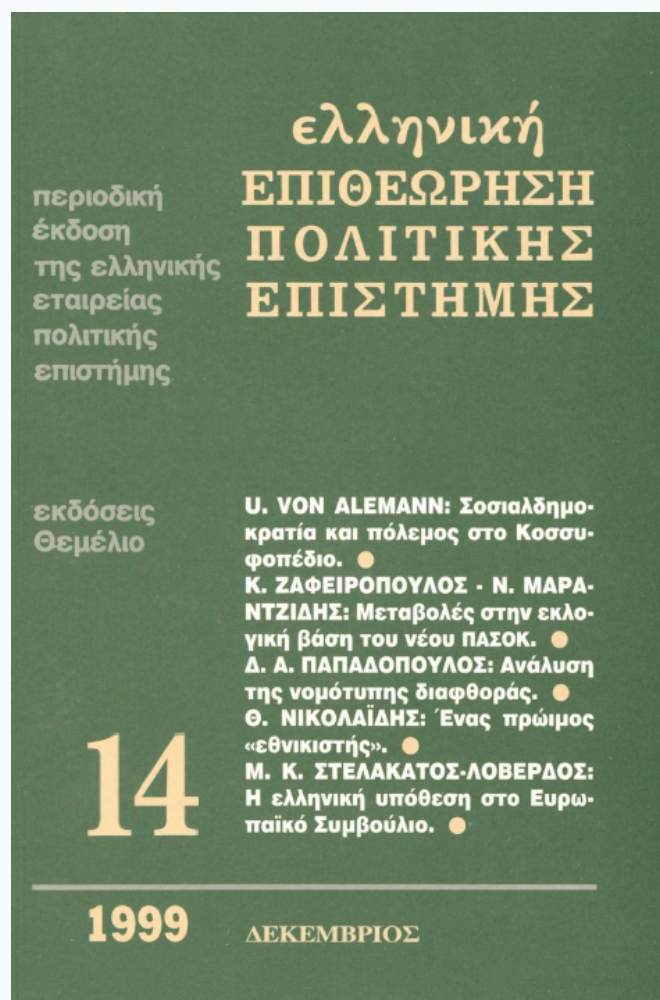

Ελληνική Επιθεώρηση Πολιτικής Επιστήμης

Τόμ. 14 (1999)

Θεωρία διεθνών σχέσεων και Ευρωπαϊκή ολοκλήρωση: Βιβλιογραφικό Δοκίμιο: Kjell A. Eliassen (επιμ.), Foreign and Security Policy in the European Union, Sage, Λονδίνο 1998. , και John Peterson - Helene Sjursen (επιμ.), A Common Foreign Policy for Europe?, Routledge, Λονδίνο-Νέα Υόρκη 1998.

Ευστάθιος Τ. Φακιολάς

doi: [10.12681/hpsa.15164](https://doi.org/10.12681/hpsa.15164)

Copyright © 2017, Ευστάθιος Τ. Φακιολάς

Άδεια χρήσης [Creative Commons Attribution-NonCommercial-ShareAlike 4.0](https://creativecommons.org/licenses/by-nc-sa/4.0/).

Βιβλιογραφική αναφορά:

Φακιολάς Ε. Τ. (2017). Θεωρία διεθνών σχέσεων και Ευρωπαϊκή ολοκλήρωση: Βιβλιογραφικό Δοκίμιο: Kjell A. Eliassen (επιμ.), Foreign and Security Policy in the European Union, Sage, Λονδίνο 1998. , και John Peterson - Helene Sjursen (επιμ.), A Common Foreign Policy for Europe?, Routledge, Λονδίνο-Νέα Υόρκη 1998. *Ελληνική Επιθεώρηση Πολιτικής Επιστήμης*, 14, 141–171. <https://doi.org/10.12681/hpsa.15164>

ΘΕΩΡΙΑ ΔΙΕΘΝΩΝ ΣΧΕΣΕΩΝ ΚΑΙ ΕΥΡΩΠΑΪΚΗ ΟΛΟΚΛΗΡΩΣΗ - Βιβλιογραφικό Δοκίμιο

KJELL A. ELIASSEN (επιμ.), *Foreign and Security Policy in the European Union*, Sage, Λονδίνο 1998.

JOHN PETERSON - HELENE SJURSEN (επιμ.), *A Common Foreign Policy for Europe?*, Routledge, Λονδίνο-Νέα Υόρκη 1998.

1. ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Με αφορμή τη δημοσίευση των δύο πιο πάνω εκδόσεων, σκοπός του άρθρου είναι να συζητήσει ορισμένες σκέψεις για την οπτική γωνία από την οποία ο μεγαλύτερος όγκος της ελληνικής βιβλιογραφίας στον ακαδημαϊκό χώρο των διεθνών σπουδών προσεγγίζει το γίγνεσθαι της ευρωπαϊκής συσσωμάτωσης. Επίσης, το άρθρο επιχειρεί να προτείνει τις έννοιες της ασφάλειας και της στρατηγικής ως μεθοδολογικά εργαλεία για την προσέγγιση των διεργασιών ολοκλήρωσης, από μια διαφορετική ερευνητική προοπτική.

Από αυτή την άποψη, το βιβλιογραφικό αυτό άρθρο έχει την ιδιαιτερότητα ότι δεν επιδιώκει τόσο την κριτική ανάλυση των δύο πρόσφατων συλλογικών τόμων, υπό την επιμέλεια των Kjell A. Eliassen, και John Peterson - Helene Sjursen αντίστοιχα, για την κοινή εξωτερική πολιτική και πολιτική ασφάλειας (ΚΕΠΠΑ) της Ευρωπαϊκής Ένωσης (Ε.Ε.). Δεν επιδιώκει, δηλαδή, να παρουσιάσει λεπτομερώς το περιεχόμενο των επιμέρους κεφαλαίων και να επεξηγήσει εξαντλητικά τη θετική συμβολή ή τις θεωρητικές αδυναμίες των επιχειρημάτων που προτάσσονται. Μάλλον, με βάση τα κύρια επιχειρήματα που οι εργασίες αυτές καταθέτουν, το άρθρο προσπαθεί με θεωρητική διάθεση να φωτίσει πτυχές που φαίνεται να μην έχουν μέχρι στιγμής ερευνηθεί εκτενώς στον ελληνικό, ευρύτερα δημόσιο και στενά ακαδημαϊκό διάλογο.

Η σημασία των πτυχών αυτών, για παράδειγμα, διαπιστώθηκε εντονότερα με το πρόσφατο χτύπημα του ΝΑΤΟ εναντίον της Γιου-

γκοσλαβίας. Σε αντίθεση με ό,τι συνέβη στις δυτικές κοινωνίες, στην Ελλάδα η διάχυτη αίσθηση της συντριπτικής πλειονότητας των πολιτών, αλλά και η κύρια κριτική που ασκήθηκε από έγκυρους αναλυτές σε έντυπα ενημέρωσης και έρευνας, ήταν ότι η Ε.Ε. αποδείχθηκε ανίκανη να αντισταθεί στις πιέσεις των ΗΠΑ και ότι υποχρεώθηκε να συρθεί πίσω από το ηγεμονικό όχημα των τελευταίων. Η Ε.Ε. χαρακτηρίστηκε ως απούσα από τις εξελίξεις, χωρίς δυνατότητα πρωτοβουλιών και ενεργούς παρέμβασης με στόχο την κατοχύρωση της ευρωπαϊκής ασφάλειας. Η αιτία του προβλήματος αναζητήθηκε στις σχεδόν ανύπαρκτες ή, τουλάχιστον, μη επαρκώς αναπτυγμένες θεσμικές λειτουργίες της ΚΕΠΠΑ. Με άλλα λόγια, σύμφωνα με την άποψη αυτή, η περιθωριακή πολιτική αντίδραση της Ε.Ε. οφείλεται στην απουσία ισχυρών θεσμών διαμόρφωσης «υψηλής πολιτικής», δηλαδή στην απουσία εντατικών διεργασιών πολιτικής ολοκλήρωσης.

Μήπως, όμως, η κριτική, που ασφαλώς φωτίζει σημαντικό μέρος της κοινοτικής πραγματικότητας, είναι υπερβολική ή, στην καλύτερη περίπτωση, αντιλαμβάνεται τα γεγονότα από μια συγκεκριμένη οπτική γωνία, που παραγνωρίζει ή αγνοεί σημαντικές διαστάσεις της ευρωπαϊκής συσσωμάτωσης; Μήπως η κριτική έχει πέσει θύμα, όπως θα έλεγε ο Christopher Hill, του αυξανόμενου χάσματος μεταξύ ικανοτήτων και προσδοκιών που δημιουργήσε η ΚΕΠΠΑ με τη συνθήκη του Μάαστριχτ;¹ Μήπως η κριτική δεν έχει λάβει υπόψη της αυτό που ο ίδιος ο συγγραφέας υποστηρίζει στη συμβολή του, στον δεύτερο υπό εξέταση τόμο, ότι αν και το εξωτερικό δεν μπορεί να διαχωριστεί από το εσωτερικό, ότι αν και υπάρχουν ισχυρές πολιτικές δυνάμεις στα ισχυρά κράτη-μέλη που επιδιώκουν τη δημιουργία μιας γνήσιας υπερεθνικής εξωτερικής πολιτικής, και ότι αν και η Ε.Ε. παραμένει σημαντικό τμήμα των θεσμοποιημένων διεθνών σχέσεων, προσδίδοντάς τους δυναμικό περιεχόμενο και προσανατολισμό, οι εθνικές εξωτερικές πολιτικές παραμένουν περισσότερο από ποτέ κυρίαρχες; Ή ότι, τελικά, ο τρόπος με τον οποίο λειτουργεί η Ε.Ε., όπως έδειξε εμφανώς η δράση της στη Βοσνία, έχει ωθήσει πολλούς να συνειδητοποιήσουν τους περιορισμούς που υφίσταται και, κατά συνέπεια, έχει περιορίσει το κενό ικανοτήτων και προσδοκιών, με την έννοια ότι έχει

1. Christopher Hill, «The Capability-Expectation Gap, or Conceptualizing Europe's International Role», *Journal of Common Market Studies*, τόμ. 31, τχ. 3, Σεπτέμβριος 1993.

μειώσει τις προσδοκίες της διεθνούς κοινότητας για την ΚΕΠΠΑ;²

Εξάλλου, από την άλλη μεριά, το στοιχείο της νομιμοποίησης, το γεγονός δηλαδή ότι η Ε.Ε. έχει συναινέσει στην ανάληψη στρατιωτικής δράσης από το ΝΑΤΟ στα Βαλκάνια, δεν αποτελεί μέρος της λειτουργίας της ΚΕΠΠΑ; Γιατί δεν μπορεί να θεωρηθεί ότι η Ε.Ε. ήταν παρούσα στη συγκεκριμένη περίπτωση του Κοσσυφοπεδίου, όχι μέσω της ΚΕΠΠΑ, αλλά μέσω της Προεδρίας του Συμβουλίου Υπουργών και των κρατών-μελών της, που αποτελούν απώσπαστο μέρος της κοινοτικής πραγματικότητας; Γιατί δεν ισχύει ότι τα συμφέροντα της Ε.Ε. συνέπεσαν με εκείνα των ΗΠΑ; Γιατί είναι δεδομένο ότι, ακόμη και αν η Ε.Ε. είχε όντως αναπτύξει σε πλήρες επίπεδο ωριμότητας τις θεσμικές λειτουργίες της ΚΕΠΠΑ, η πολιτική της θέση θα ήταν διαφορετική από εκείνη των ΗΠΑ;

Γενικότερα, στον ελληνικό διάλογο παρατηρείται ιδιαίτερα έντονα η τάση, αν και εν μέρει σωστή, να συνδέεται η ασφάλεια μόνο με την «υψηλή» πολιτική, δηλαδή να θεωρείται ότι η κατοχύρωση της ασφάλειας στην ευρωπαϊκή ήπειρο και η ανάδειξη του πολιτικού ρόλου της Ε.Ε. θα επιτευχθεί με την πλήρη θεσμική οργάνωση της ΚΕΠΠΑ. Ακριβώς επειδή αυτό δε συμβαίνει και επειδή η σημερινή εμπειρία φανερώνει ότι οι προοπτικές δεν είναι ευοίωνες,³ η Ε.Ε. χαρακτηρίζεται ως ανίκανη να συμμετάσχει στο παιχνίδι της διεθνούς πολιτικής. Μια τέτοια άποψη παραγνωρίζει, ωστόσο, την άποψη που διατυπώνει ένας από τους επιμελητές των υπό εξέταση εκδόσεων, ο John Peterson, ότι, για την Ε.Ε. ως σύνολο, η έλλειψη κοινής ταυτότητας ή κοινών συμφερόντων είναι πιο ουσιαστικά προβλήματα από την ύπαρξη αδύνατων θεσμών, και ότι οι τελευταίοι μαζί με τη δράση της Ευρωπαϊκής Επιτροπής είναι ένας από τους παράγοντες –οι άλλοι είναι η γαλλογερμανική συμμαχία, οι ευρωατλαντικές σχέσεις και η συχνότητα πολιτικών κρίσεων στην Ευρώπη– που προσδιορίζουν το ρόλο της Ε.Ε. ως παγκόσμιου πρωταγωνιστή.⁴

Υπό το πρίσμα αυτό, το ευρύτερο ερώτημα που τίθεται είναι σε

2. Christopher Hill, «Closing the Capabilities-Expectations Gap?», στο John Peterson - Helene Sjursen (επιμ.), *A Common Foreign Policy for Europe?*, Routledge, Λονδίνο 1998, κεφ. 2.

3. Philip H. Gordon, «Europe's Uncommon Foreign Policy», *International Security*, τόμ. 22, τχ. 3, Χειμώνας 1997-98.

4. John Peterson, «Introduction. The European Union as a Global Actor», στο J. Peterson - H. Sjursen (επιμ.), *A Common Foreign Policy...*, ό.π., σ. 10-13.

πιο βαθμό η αρνητική κριτική για την εν γένει πολιτική παρουσία και συμπεριφορά της Ε.Ε. εκκινεί από το γεγονός ότι αντιλαμβάνεται και αναλύει στις περισσότερες φορές την ευρωπαϊκή ολοκλήρωση μόνο μέσα από το θεσμικό της πρίσμα; Το ερώτημα αυτό αποτελεί το επίκεντρο της προβληματικής από την οποία αντλούνται και αναπτύσσονται ορισμένοι θεωρητικοί συλλογισμοί, που η εμπειρική θεμελίωσή τους με συγκεκριμένες ιστορικές περιπτώσεις δεν εμπίπτει στο αντικείμενο συζήτησης και σίγουρα ξεπερνά τα στενά όρια των σκοπών που θέτει το παρόν άρθρο.

Είναι ακριβώς από αυτή την άποψη που το άρθρο δεν ενδιαφέρεται να αξιολογήσει αυτό που κατά κόρον διατυπώνεται στην ελληνική βιβλιογραφία, αλλά να διεισδύσει σ' αυτό που συνήθως αγνοείται. Κοινό χαρακτηριστικό των υπό εξέταση εκδόσεων είναι ότι έχουν το πλεονέκτημα όχι μόνο να ξεφεύγουν από την εξίσωση της αδύναμης θεσμοποίησης της ΚΕΠΠΑ με την πολιτική συμπεριφορά της Ε.Ε., που εξάλλου δεν αποτελεί πλέον αποκλειστικά προνομακό πεδίο έρευνας στη διεθνή βιβλιογραφία, αλλά και να μην επικεντρώνονται μόνο στο ζήτημα της σύγκρουσης των εθνικών συμφερόντων, το οποίο τείνει με μεγαλύτερη δυναμική να επανέρχεται στο προσκήνιο του διεθνούς διαλόγου. Επεκτείνονται, επίσης, στα προβλήματα της νομιμοποίησης και της έλλειψης κοινής ταυτότητας, κουλτούρας και παραδόσεων, καθώς, ίσως το σημαντικότερο, και σε θέματα που συνδέονται με μια πιο εμπεριστατωμένη και συνθετική προσέγγιση ολόκληρου του φάσματος της κοινοτικής δράσης, χωρίς απόλυτες διχοτομήσεις μεταξύ δρώντων και δομής, δομής και υπερδομής, οικονομίας και πολιτικής, «χαμηλής» και «υψηλής» πολιτικής.

Στο πλαίσιο αυτό, η ασφάλεια και η στρατηγική, με την ευρύτερη εννοιολογική τους σημασιολόγηση, αρχίζουν να καταλαμβάνουν σημαντική θέση στον συνολικό προβληματισμό της διεθνούς βιβλιογραφίας σε σχέση με τα ζητήματα της ευρωπαϊκής ολοκλήρωσης. Βέβαια, η άμεση εφαρμογή τους για την ανάλυση του κοινοτικού φαινομένου, με τη μορφή εμπειρικά επιβεβαιωμένων θεωρητικών υποθέσεων, δεν είναι εκτεταμένη, γιατί ακόμη η επίδρασή τους θεωρείται αξιωματικά ως δεδομένη. Όμως, ο προσανατολισμός της έρευνας προς την κατεύθυνση αυτή είναι δυναμικά υποσχόμενος και ενθαρρυντικός.

Αντίθετα, η ελληνική βιβλιογραφία δεν εμφανίζει ανάλογες τάσεις. Η βασική διαπίστωση του άρθρου είναι ότι η θεσμική και οι-

οικονομική προσέγγιση, που ονομάζουμε ως «παραδοσιακή» προβληματική, κυριαρχούν στη μελέτη των κοινοτικών εξελίξεων, ενώ η διάσταση της ασφάλειας και της στρατηγικής, ακριβώς διότι οριοθετείται σε στενά στρατιωτικά πλαίσια, αγνοούνται ή δε λαμβάνονται υπόψη. Η κεντρική άποψη του άρθρου είναι ότι ενώ η ελληνική βιβλιογραφία έχει σημαντικά συμβάλει στην ανάλυση των γνωρισμάτων και των λειτουργιών της συσσωμάτωσης, εντούτοις δεν επιδεικνύει τον ίδιο ζήλο και δεν παρουσιάζει, αν και με ελάχιστες εξαιρέσεις, δείγματα γραφής που να διερευνούν θεωρητικά τις «υπόγειες», κινητήριες δυνάμεις που συνθέτουν τον πυρήνα της θεμελιώδους πολιτικής της λογικής. Το πιο σημαντικό κενό αφορά στην ασφάλεια και τη στρατηγική. Το αποτέλεσμα είναι ότι υπερτονίζεται ο ρόλος της οικονομίας και των θεσμών σε βάρος των «υπόγειων» δυνάμεων της ασφάλειας και της στρατηγικής, που δημιουργούν και αλλάζουν, σε αμοιβαία βέβαια διάδραση, τις συνθήκες της οικονομίας και τις λειτουργίες των θεσμών. Η κύρια πρόταση του άρθρου είναι ότι η έρευνα είναι αναγκαίο να στραφεί προς τις «υπόγειες» πολιτικές δυνάμεις που διέπουν τις κοινότητες διεργασίες. Οι έννοιες της ασφάλειας και της στρατηγικής μπορούν να αποτελέσουν τα απαραίτητα εργαλεία οχήματα για μια τέτοια προσέγγιση. Η δυναμική και τα όρια της συσσωμάτωσης προσδοκείται ότι θα γίνουν καλύτερα κατανοητά, αν η λογική της ασφάλειας και της στρατηγικής έρθουν (ή επανέλθουν) στο κέντρο της ανάλυσης. Συνολικότερα, το θεμελιώδες θεωρητικό επιχείρημα που στηρίζει την προβληματική του άρθρου είναι ότι η διαλεκτική της ασφάλειας και της στρατηγικής διέπει και συνθέτει ολόκληρο το κοινοτικό οικοδόμημα, δηλαδή τόσο τα πεδία της «χαμηλής» πολιτικής όσο και εκείνα της «υψηλής» πολιτικής.

2. Η ΔΙΕΘΝΗΣ ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ ΚΑΙ Η ΣΥΜΒΟΛΗ ΤΩΝ ΥΠΟ ΕΞΕΤΑΣΗ ΕΚΔΟΣΕΩΝ

Το φαινόμενο της ευρωπαϊκής συσσωμάτωσης έχει αποτελέσει αντικείμενο συστηματικής μελέτης στη διεθνή βιβλιογραφία. Επίκεντρο της έρευνας είναι οι πολιτικές της Ε.Ε. σε συνάρτηση με τις τρέχουσες πολιτικές, οικονομικές και κοινωνικές συνθήκες στο ευρωπαϊκό και διεθνές περιβάλλον. Ο θεωρητικός προβληματισμός σχετικά με τη φύση, τη μορφή και τα γνωρίσματα του εγχειρήματος

της συσσωμάτωσης εστιάζεται, κυρίως, σε ζητήματα διαδικασιών λήψης αποφάσεων, αλλαγής και εξέλιξης θεσμών, καθώς και οικονομικής και νομισματικής ένωσης.⁵ Ταυτόχρονα, η εξέταση του εγχειρήματος από τη σκοπιά της θεωρίας των διεθνών σχέσεων, της ασφάλειας και της εξωτερικής πολιτικής, αναπτύσσεται δυναμικά,⁶

5. Ενδεικτικά: Justin Greenwood - Mark Aspinwall (επιμ.), *Collective Action in the European Union. Interests and the New Politics of Associability*, Routledge, Λονδίνο 1998· H.M. Scobie (επιμ.), *European Monetary Union*, Routledge, Λονδίνο 1998· Bernard H. Moss - Jonathan Michie (επιμ.), *The Single European Currency in National Perspective. A Community in Crisis?*, Macmillan, Λονδίνο 1998· John Grahl, *After Maastricht. A Guide to European Monetary Union*, Lawrence and Wishart, Λονδίνο 1997· Petri Minkinen - Heikki Patomaki (επιμ.), *The Politics of Economic and Monetary Union*, Kluwer Academic Publishers, Βοστώνη 1997· Geoffrey Edwards - Alfred Pijpers (επιμ.), *The Politics of European Treaty Reform. The 1996 Intergovernmental Conference and Beyond*, Pinter, Λονδίνο 1997· Stelios Stavridis - Elias Mossialos - Roger Morgan - Howard Machin (επιμ.), *New Challenges to the European Union: Policies and Policy-Making*, Dartmouth, Aldershot 1997· Laura Cram, *Policy-Making in the EU*, Routledge, Λονδίνο 1997· Andrew Duff, *Reforming the European Union*, Federal Trust, Λονδίνο 1997· Paul Taylor, *The European Union in the 1990s*, Oxford University Press, Οξφόρδη 1996· Helen Wallace - William Wallace (επιμ.), *Policy-Making in the European Union*, Oxford University Press, Οξφόρδη 1996· Andrew Duff - John Pinder - Roy Pryce (επιμ.), *Maastricht and Beyond*, Routledge, Λονδίνο 1996· Jeremy Richardson (επιμ.), *European Union. Power and Policy-Making*, Routledge, Λονδίνο 1996· Giandomenico Majone (επιμ.), *Regulating Europe*, Routledge, Λονδίνο 1996· Yves Meny - Pierre Muller - Jean -Louis Quermone (επιμ.), *Adjusting to Europe. The Impact of the European Union on National Institutions and Policies*, Routledge, Λονδίνο 1996· Clive Archer - Fiona Butler, *The European Union. Structure and Process*, 2η έκδοση, Pinter, Λονδίνο 1996· Gary Marks, κ.ά., *Governance in the European Union*, Sage, Λονδίνο 1996· Juliet Lodge (επιμ.), *The European Community and the Challenge of the Future*, 2η έκδοση, Pinter, Λονδίνο 1993· Robert O. Keohane - Stanley Hoffmann (επιμ.), *The New European Community. Decisionmaking and Institutional Change*, Westview Press, Boulder 1991· William Wallace (επιμ.), *The Dynamics of European Integration*, Pinder, Λονδίνο 1990. Επίσης, για την ελληνική συμβολή, βλ. μεταξύ άλλων: Dimitris Chrysoschoou, *Democracy in the European Union*, Tauris, Λονδίνο 1998· Loukas Tsoukalis, *The New European Economy Revisited*, Oxford University Press, Λονδίνο 1997· του ίδιου, *The New European Economy: the Politics and Economics of Integration*, Oxford University Press, Λονδίνο 1991· του ίδιου, *The European Community and its Mediterranean Enlargement*, George Allen and Unwin, Λονδίνο 1981· του ίδιου, *The Politics and Economics of European Monetary Integration*, George Allen and Unwin, Λονδίνο 1977.

6. Ενδεικτικά: Martin Holland (επιμ.), *Common Foreign and Security Policy. The Record and Reforms*, Pinter, Λονδίνο 1997· Christopher Hill (επιμ.), *The Actors in Europe's Foreign Policy*, Routledge, Λονδίνο 1996· του ίδιου, «The European Community: Towards a Common Foreign and Security Policy?», *The World Today*,

ενώ το ενδιαφέρον για τις εξελίξεις στον ευρύτερο ευρωπαϊκό χώρο, σε συνδυασμό με τις ευρω-ατλαντικές σχέσεις και την επέκταση της Ε.Ε. προς την κεντρική και ανατολική Ευρώπη, παραμένει αμείωτο.⁷

Στο πλαίσιο αυτό, ο τόμος που επιμελήθηκε ο Kjell Eliassen επιχειρεί να εξετάσει την ιστορική διαδικασία ανάπτυξης της ΚΕΠΠΑ,

τόμ. 47, τχ. 11, Νοέμβριος 1991· W. Carlsnaes - S. Smith (επιμ.), *European Foreign Policy: The EC and Changing Perspectives in Europe*, Sage, Λονδίνο 1994· Laurence Martin - John Roper (επιμ.), *Towards a Common Defence Policy?*, Institute for Security Studies of WEU, Παρίσι 1995· Charles Pentland, *International Theory and European Integration*, Faber and Faber, Λονδίνο 1973· Stanley Hoffmann, «Obscinate or Obsolete? The Fate of the Nation-State and the Case of Western Europe», *Daedalus*, τόμ. 95, τχ. 3, Χειμώνας 1966. Επίσης, για την ελληνική συμβολή, βλ. μεταξύ άλλων: Panos Tsakaloyannis, *The European Union as a Security Community: Problems and Prospects*, Nomos Verlag, Baden Baden 1996· K. Featherstone - K. Ifantis (επιμ.), *Greece in Changing Europe. Between European Integration and Balkan Disintegration*, Manchester University Press, Manchester 1996· P. Kazakos - P.C. Ioakimidis (επιμ.), *Greece and EC Membership Evaluated*, Pinter, Λονδίνο 1994· Constantine Stefanou - Charalambos Tsardanides, «The EC Factor in the Greece-Turkey-Cyprus Triangle», στο Dimitri Constanas (επιμ.), *The Greek-Turkish Conflict in the 1990s. Domestic and External Influences*, Macmillan, Λονδίνο 1991· Theodore Christodoulides, «Greece and European Political Cooperation: The Intractable Partner», στο Nikolaos A. Stavrou (επιμ.), *Greece under Socialism*, A. Caratzas, New Rochelle, Νέα Υόρκη 1988· Charalambos Tsardanidis, «The European Community and the Cyprus Problem since 1974», *Journal of Political and Military Sociology*, τόμ. 16, τχ. 2, Φθινόπωρο 1988· Panayiotis Ifestos, *European Political Cooperation. Towards a Framework of Supranational Diplomacy?*, Gower, Aldershot 1987· του ίδιου, *Nuclear Strategy and European Security Dilemmas. Towards an Autonomous European Security System*, Gower, Aldershot 1988.

7. Ενδεικτικά: Terrence R. Guay, *At Arms's Length. The European Union and Europe's Defence Policy*, Macmillan, Λονδίνο 1998· Heather Grabbe - Kirsty Hughes, *Enlarging the EU Eastwards*, The Royal Institute of International Affairs, Chatham House Papers, Λονδίνο 1998· Jolyon Howorth - Anand Menon (επιμ.), *The European Union and National Defence Policy*, Routledge, Λονδίνο 1997· Ian Budge - Kenneth Newton, κ.ά., *The Politics of the New Europe*, Longman, Λονδίνο 1997· Marc Maresceau (επιμ.), *Enlarging the European Union. Relations Between the EU and Central and Eastern Europe*, Longman, Λονδίνο 1997· Jack Hayward - Edward C. Page (επιμ.), *Governing the New Europe*, Polity Press, Cambridge 1995· M. Smith - S. Woolcock (επιμ.), *The us and the EC in a Transformed World*, Pinter, Λονδίνο 1993· Dieter Mahncke, *Parameters of European Security*, Institute for Security Studies of WEU, Chaillot Paper 10, Παρίσι, Σεπτέμβριος 1993· Colin McInnes (επιμ.), *Security and Strategy in the New Europe*, Routledge, Λονδίνο 1992· M. Pugh (επιμ.), *European Security-Towards 2000*, Manchester University Press, Manchester 1992.

και να εξηγήσει γιατί η ολοκλήρωση του αποκαλούμενου δεύτερου πυλώνα της Ε.Ε. αποτελεί εγχείρημα πιο δύσκολο από την οικονομική συσσώματωση. Οι συμμετέχοντες συγγραφείς στηρίζουν τον προβληματισμό τους στη διευρυμένη έννοια της ασφάλειας. Κεντρικός άξονας των αναλύσεων είναι η αξιωματική υπόθεση ότι, στη νέα τάξη πραγμάτων, η έννοια της ασφάλειας δεν περιορίζεται μόνο στη στρατιωτική της διάσταση. Επεκτείνεται, επίσης, σε απειλές που συνδέονται με την οικονομική επιβράδυνση, την κατάρρευση των υποδομών, την εσωτερική κοινωνική αναταραχή, τη χρήση των νέων τεχνολογιών, την προστασία των μειονοτήτων, την παραβίαση των ανθρωπίνων δικαιωμάτων, και την οικολογική καταστροφή. Ουσιαστικά, η λεγόμενη «απαλή» (soft) ασφάλεια γίνεται το ίδιο σημαντική όσο και η καθαρώς «σκληρή» (hard) ασφάλεια. Υπό το πρίσμα αυτό, η Ε.Ε. είναι ένας οργανισμός ασφάλειας, οι επιμέρους πολιτικές του οποίου δεν είναι τίποτε άλλο παρά στρατηγικές αντιμετώπισης ενός ευρύτερου φάσματος αναγκών ασφάλειας. Απ' αυτή τη σκοπιά, η βασική συμβολή της έκδοσης συνίσταται στην υπέρβαση της διαχωριστικής γραμμής μεταξύ «χαμηλής» και «υψηλής» πολιτικής, και στην ανάλυση της ευρωπαϊκής ολοκλήρωσης μέσα από το σύνθετο πρίσμα της ασφάλειας και της στρατηγικής.

Ειδικότερα, το πρωταρχικό ερώτημα που θέτει ο τόμος είναι γιατί η συνεργασία στο πεδίο της εξωτερικής πολιτικής και ασφάλειας δεν παρουσιάζει ανάλογα δείγματα επιτυχίας όπως η οικονομική και νομισματική συνεργασία. Το ερώτημα γίνεται περισσότερο αγωνιώδες αν αναλογιστεί κανείς, όπως τονίζει ο Eliassen, ότι ενώ με τις συνθήκες του Μάαστριχτ και του Άμστερνταμ ο θεσμικός μηχανισμός και το νομικό πλαίσιο της ΚΕΠΠΑ έχουν τυπικά, ήδη, τεθεί σε λειτουργία, αυτό που λείπει είναι η πρακτική εφαρμογή τους. Τούτο οφείλεται, σε ένα ορισμένο βαθμό, στη διφορούμενη γλώσσα των κειμένων και στην έλλειψη σαφήνειας για το ρόλο που αναθέτουν στην ΚΕΠΠΑ, αδυναμία που απορρέει από τους αμοιβαίους συμβιβασμούς οι οποίοι έγιναν για να επιτευχθεί η δημιουργία της. Οφείλεται, επίσης, και αυτό είναι ίσως το σημαντικότερο, στην έλλειψη συναίνεσης μεταξύ των κρατών-μελών σχετικά με τον μελλοντικό ρόλο της Ευρώπης.⁸

8. Kjell A. Eliassen, «Introduction: The European Foreign and Security Policy Agenda», στο Κ.Α. Eliassen (επιμ.), *Foreign and Security Policy...*, ό.π., σ. 6.

Η διαπίστωση αυτή αναλύεται διεξοδικότερα από τον G. Pinar Tank.⁹ Τονίζει ότι οι διαφορές μεταξύ των κρατών-μελών για τη μορφή και το χαρακτήρα της ΚΕΠΠΑ έχουν καταστήσει τη λειτουργία της περίπλοκη και αβέβαιη. Αν δεχτούμε ότι η κυριαρχία, ο εθνικισμός και η νομιμοποίηση αποτελούν τους τρεις προσδιοριστικούς παράγοντες του έθνους-κράτους, τότε γίνεται φανερό ότι η εναλλακτική επιλογή στο έθνος-κράτος δεν έχει ακόμη βρεθεί στο πλαίσιο της Ε.Ε. Η ευρωπαϊκή ολοκλήρωση δεν έχει κατορθώσει να αποσπάσει την ευρύτατη υποστήριξη των λαών της. Στο μέτρο που η εξουσία απορρέει και ανήκει στους ευρωπαίους πολίτες, οι τελευταίοι δε φαίνεται να έχουν συναινέσει στη μεταφορά του δικαιώματος αυτού από το έθνος-κράτος στην Ε.Ε. Μπορεί η παγκοσμιοποίηση και η επιτυχία του πρώτου πυλώνα της Ε.Ε. να προκαλούν εσωτερικές και εξωτερικές πιέσεις που υπονομεύουν τη θέση του εθνικού κράτους και να ενισχύουν δυνάμεις υπερεθνικής συσσωμάτωσης, ωστόσο οι πολίτες εξακολουθούν να καθιστούν υπεύθυνες τις εθνικές κυβερνήσεις για τη διασφάλιση της ευημερίας τους και των υλικών τους συμφερόντων. Όσο η ικανότητα των κυβερνήσεων να επιτελέσουν το ρόλο αυτό περιορίζεται και όσο οι αποφάσεις για τα ζητήματα αυτά λαμβάνονται με ελάχιστο εθνικό έλεγχο τόσο η νομιμοποίηση των κυβερνήσεων παραμένει επισφαλής και το λεγόμενο «δημοκρατικό έλλειμμα» της Ε.Ε. αυξάνει. Συμπερασματικά, είναι ακριβώς οι πιέσεις αυτές που οδηγούν τα κράτη-μέλη να αντιστέκονται στην εμβάθυνση της ΚΕΠΠΑ, και ταυτόχρονα καθιστούν αναγκαία την ανάπτυξη μιας ευρωπαϊκής ταυτότητας ασφάλειας, που προϋποθέτει, εκτός από το θεσμικό μηχανισμό, την ύπαρξη ενός οράματος για το κοινό ευρωπαϊκό μέλλον.

Γενικότερα, οι αναλύσεις των εθνικών στρατηγικών ασφάλειας της Γαλλίας, Γερμανίας, Βρετανίας και Ισπανίας, καθώς και ορισμένων ζητημάτων ασφάλειας που συνδέονται με τη Μεσόγειο, τη διεύρυνση της Ε.Ε. προς την ανατολική Ευρώπη, και τη συνεργασία μεταξύ NATO και Δυτικοευρωπαϊκής Ένωσης αναδεικνύουν όχι μόνο την ύπαρξη αντιτιθέμενων εθνικών συμφερόντων, αλλά επίσης και την αδυναμία των κρατών-μελών να αντιμετωπίσουν με μονομερείς στρατηγικές τα ολοένα και περισσότερα περίπλοκα

9. G. Pinar Tank, «The CFSP and the Nation-State», στο K.A. Eliassen (επιμ.), *ό.π.*, σ. 9-21.

προβλήματα ασφάλειας. Ταυτόχρονα, όμως, φανερώνουν την έλλειψη θέλησης των κρατών-μελών να παραχωρήσουν την αρμοδιότητα της άσκησης εξωτερικής πολιτικής και ασφάλειας σε υπερεθνικά όργανα. Αυτή ακριβώς η αντίφαση μεταξύ της ισχυρής απροθυμίας των κρατών-μελών να εκχωρήσουν την κυριαρχία τους και της αδυναμίας τους να επιλύσουν από μόνα τους τα προβλήματα ασφάλειας αποτελεί την κινητήρια δύναμη της πολιτικής συσσωμάτωσης, που ορίζει τα όρια και τις πραγματικές δυνατότητες της ΚΕΠΠΑ. Κατ' επέκταση, η ευρωπαϊκή ολοκλήρωση είναι μια πολυεπίπεδη και χρονοβόρα διαδικασία, όπου τα κράτη έχουν τη θέληση και τη δύναμη να συνεργάζονται, αλλά και να επιβραδύνουν τους ρυθμούς συσσωμάτωσης.

Ο δεύτερος τόμος, που επιμελήθηκαν οι John Peterson και Helene Sjursen, προσπαθεί να διερευνήσει το κύριο παράδοξο του ευρωπαϊκού εγχειρήματος: την αδυναμία της Ε.Ε. να εκμεταλλευτεί την παγκόσμια δύναμή της αποτελεσματικά προς όφελος των ευρωπαϊκών συμφερόντων και επιδιώξεων. Το αναλυτικό ενδιαφέρον των επιμέρους συνεισφορών επικεντρώνεται στην εξήγηση του μεγάλου κενού μεταξύ των συμβατικών στοχοθετήσεων και των πραγματικών επιτευγμάτων της ΚΕΠΠΑ, δηλαδή μεταξύ προσδοκιών και δυνατοτήτων. Οι συμμετέχοντες συγγραφείς συγκλίνουν στην άποψη ότι η καθημερινή εμπειρία της ευρωπαϊκής συσσωμάτωσης φανερώνει ότι: α) οι εθνικές κυβερνήσεις αποδεικνύονται απρόθυμες να μεταφέρουν και να μοιραστούν την κυριαρχία τους σε ζωτικά ζητήματα ασφάλειας και στρατηγικής· β) αν και η Ε.Ε. δεν έχει αναπτύξει μια κοινή εξωτερική πολιτική, εντούτοις διαθέτει ενιαία και αποτελεσματική πολιτική εξωτερικών σχέσεων, όσον αφορά τις διεθνείς οικονομικές της δραστηριότητες· γ) η ΚΕΠΠΑ, αν και δεν μπορεί να χαρακτηριστεί ως συνεκτική και συντονισμένη υπερεθνική πολιτική, προσοδευτικά αποκτά τα ιδιόμορφα συνεργασιακά γνωρίσματα πολλαπλών υποκειμένων σε πολλαπλά επίπεδα που χαρακτηρίζουν την κοινοτική δράση στα διάφορα πεδία της «χαμηλής» πολιτικής· δ) η επιδίωξη των σχετικών κερδών και η υπεράσπιση των εθνικών συμφερόντων είναι στοιχείο που έντονα διακρίνει ολόκληρο το κοινοτικό οικοδόμημα, όχι μόνο την ΚΕΠΠΑ, και ε) υπάρχουν ολοένα και περισσότερα παραδείγματα αποτυχίας εφαρμογής της ολοκλήρωσης, με την έννοια ότι παρατηρείται σημαντική απόκλιση μεταξύ του περιεχομένου της κοινοτικής νομοθε-

σίας και της πραγματικής υλοποίησης των κοινοτικών πολιτικών.

Το βασικό συμπέρασμα είναι ότι, αν και η ΚΕΠΠΑ δεν είναι μια πραγματικά ολοκληρωμένη εξωτερική πολιτική, δεν μπορεί να χαρακτηριστεί ως μύθος ούτε σε επίπεδο διπλωματικών διεργασιών ούτε σε επίπεδο μηχανισμού λήψης και εκτέλεσης αποφάσεων. Υπό το φως των παραδοσιακών διλημμάτων και προκλήσεων που αντιμετωπίζουν τα κράτη-μέλη σε συνδυασμό με τις διαρθρωτικές αλλαγές που επήλθαν στο διεθνές σύστημα με το τέλος του Ψυχρού Πολέμου, θα ήταν ανορθολογικό να προσδοκά κανείς τη δημιουργία μιας μοναδικής, Κοινής Ευρωπαϊκής Εξωτερικής Πολιτικής. Ωστόσο, οι πολιτικές ανεπάρκειες, η έλλειψη συνοχής μεταξύ σκοπών και μέσων, και η αδυναμία συντονισμού δεν καθιστούν την ΚΕΠΠΑ μύθο. Η τελευταία, αντιθέτως, αποτελεί σημαντικό προσδιοριστικό παράγοντα της εξωτερικής πολιτικής των κρατών-μελών, ειδικότερα εκείνων που επιδιώκουν να πρωταγωνιστήσουν στις διεθνείς εξελίξεις, ενώ ταυτόχρονα συμβάλει στη διάμορφωση της αντίληψης που αποκτούν οι δρώντες της παγκόσμιας πολιτικής για την Ε.Ε. ως πρωταρχική δύναμη της ευρωπαϊκής ηπείρου. Παρά τα δομικά της προβλήματα, συνεπώς, η ύπαρξη και λειτουργία της ΚΕΠΠΑ ασκεί σημαντική επίδραση όχι μόνο πάνω στα κράτη-μέλη, αλλά και στο διεθνές σύστημα γενικότερα.

Ωστόσο, δεν είναι δεδομένο ότι η ισχυροποίηση των θεσμών θα βελτιώσει την απόδοση της ΚΕΠΠΑ.¹⁰ Καλύτερες δομές και διαδικασίες λήψης αποφάσεων δεν εξασφαλίζουν αυτόματα αποτελεσματική, κοινή εξωτερική πολιτική. Απαιτείται πολιτική θέληση και βαθύτερη συνειδητοποίηση των συμφερόντων, καθώς και των αμοιβαίων ωφελειών που θα αποκομίσουν τα κράτη-μέλη από την εμβάθυνση της συνεργασίας και της κοινής τους δράσης.¹¹ Όπως τονίζεται, το πρόβλημα έγκειται στο γεγονός ότι μέχρι σήμερα τα κράτη-μέλη έχουν προσπαθήσει να αναπτύξουν μηχανισμούς ευρωπαϊκής εξωτερικής πολιτικής παράλληλα με τη διατήρηση των εθνικών εξωτερικών πολιτικών. Το αποτέλεσμα είναι ότι τα κράτη-μέλη αναγνωρίζουν την ύπαρξη κοινών συμφερόντων, και είναι προετοιμασμένα να διαθέσουν πόρους και να συνεργαστούν μόνο με προϋποθέσεις. Οι τελευταίες είναι τόσες πολλές, και αρκετές

10. John Peterson - Helene Sjursen, «Conclusion. The Myth of the CFSP?», στο J. Petersen - H. Sjursen (επιμ.), *A Common Foreign Policy...*, ό.π., σ. 178.

11. Fraser Cameron, «Building a Common Foreign Policy. Do Institutions Matter?», στο *ίδιο*, ό.π.

φορές ασυμβίβαστες μεταξύ τους, που καθιστούν τη διαμόρφωση αποτελεσματικής και συνεκτικής, κοινής εξωτερικής πολιτικής δύσκολο εγχείρημα. Ταυτόχρονα, η ύπαρξη κοινής πολιτικής εξωτερικών σχέσεων, που συνδέεται με τον πρώτο πυλώνα της Ε.Ε., επιδεινώνει το πρόβλημα, οξύνοντας τις συγκρούσεις, στο βαθμό που τα οικονομικά συμφέροντα ασφάλειας ταυτίζονται ή ανάγονται αποκλειστικά σε πολιτικο-διπλωματικά και στενά στρατιωτικά συμφέροντα ασφάλειας, και στο βαθμό που οι Βρυξέλλες αναδεικνύονται σε κέντρο λήψης αποφάσεων για ζητήματα όπου τα κράτη-μέλη διατηρούν σε μέγιστο βαθμό την ικανότητα εθνικής εξωτερικής πολιτικής.¹²

Παράλληλα, όμως, υποστηρίζεται ότι η ανάπτυξη του πρώτου πυλώνα της Ευρωπαϊκής Κοινότητας, δηλαδή, η ωρίμανση της ενιαίας αγοράς και η προώθηση της κοινής πολιτικής των εξωτερικών οικονομικών σχέσεων, μπορεί να αποτελέσει τον πυρήνα της εξωτερικής πολιτικής της Ε.Ε. Το εγχείρημα αυτό υποδηλώνει ότι η ΚΕΠΠΑ μπορεί να γίνει αντιληπτή τόσο ως το πλαίσιο μέσα στο οποίο λαμβάνονται και προωθούνται αποφάσεις για την εξωτερική πολιτική της Κοινότητας όσο και ως το μέσο με το οποίο τα κράτη-μέλη διαμορφώνουν και διαχειρίζονται τις σχέσεις τους με τη διεθνή κοινότητα για θέματα που αφορούν τον πρώτο πυλώνα της Ε.Ε. Στο μέτρο που η δυναμική της παγκόσμιας οικονομίας είναι προορισμένη να οδηγήσει σε πιο δραστήρια εξωτερική πολιτική, η ΚΕΠΠΑ αποκτά μια πιο ουσιαστική συμβολή στην εξέλιξη της Ε.Ε.¹³ Άρα, η διάκριση μεταξύ «χαμηλής» και «υψηλής» πολιτικής δεν υφίσταται. Εξάλλου, η εμπορική πολιτική, που στρατηγικό στόχο έχει να συμβάλει στην οικονομική ανάπτυξη, μετεξελίσσεται προοδευτικά σε «υψηλή» πολιτική. Πράγματι, τα επιτεύγματα της νέας Μεσογειακής πολιτικής φανερώνουν ότι η Ε.Ε. έχει την ικανότητα να παράγει «απαλή» δύναμη συνδέοντας την οικονομική ευημερία με την πολιτική σταθερότητα.¹⁴

Συμπερασματικά, οι δύο υπό εξέταση τόμοι ξεφεύγουν από την «παραδοσιακή» προβληματική. Αντί να επικεντρώνονται στην

12. David Allen, «Who Speaks for Europe? The Search for an Effective and coherent External Policy», στο *ίδιο*, ό.π.

13. Michael Smith, «Does the Flag Follow Trade? "Politicisation" and the Emergence of a European Foreign Policy», στο *ίδιο*, ό.π.

14. Ricardo Gomez, «The EU's Mediterranean Policy. Common Foreign Policy by the Back Door?», στο *ίδιο*, ό.π.

ανάλυση και στην παράθεση προτάσεων για την εξάλειψη των θεσμικών δυσλειτουργιών και ανεπαρκειών της ΚΕΠΠΑ, επιχειρούν να αναζητήσουν τις «υπόγειες» πολιτικές δυνάμεις που προσδιορίζουν τα όρια και τις δυνατότητες της ευρωπαϊκής συσσωμάτωσης στο πεδίο της εξωτερικής πολιτικής. Προς την κατεύθυνση αυτή, ξεφεύγουν από το διαχωρισμό μεταξύ «χαμηλής» και «υψηλής» πολιτικής και στηρίζουν, ή αφήνουν να υπονοηθεί ότι στηρίζουν, τον προβληματισμό τους σε μια διευρυμένη αντίληψη των εννοιών της ασφάλειας και της στρατηγικής. Από αυτή την οπτική γωνία, αναγνωρίζουν ότι η ΚΕΠΠΑ αν και δεν αποτελεί πρότυπο συνεκτικής και κοινής ευρωπαϊκής εξωτερικής πολιτικής, εντούτοις συνιστά αναπόσπαστο μέρος της κοινοτικής πραγματικότητας. Παρά τα προβλήματα και τις αδυναμίες που αντιμετωπίζει, η ιδέα και η πρακτική της ευρωπαϊκής ασφάλειας και στρατηγικής δεν αντανakλούν «φανταστική» θέσπιση της συσσωμάτωσης. Αντιπροσωπεύει μια υπαρκτή δυναμική με πραγματικούς περιορισμούς που απορρέουν από τη σύγκρουση εθνικών συμφερόντων, την έλλειψη κοινής ταυτότητας, την ανικανότητα των κρατών-μελών να προσδιορίσουν ένα κοινό όραμα ασφάλειας, και τη συνακόλουθη κρίση νομιμοποίησης. Συνεπώς, στο βαθμό που οι θεσμοί διαλεκτικά αναπαράγουν την πραγματικότητα, διαθέτουν εγγενή όρια στην ανατροπή της δυναμικής αυτής.

3. Η «ΠΑΡΑΔΟΣΙΑΚΗ» ΠΡΟΒΛΗΜΑΤΙΚΗ ΤΗΣ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑΣ

Η ελληνική βιβλιογραφία δε φαίνεται να παρακολουθεί με την ίδια εγρήγορση τις τρέχουσες ερευνητικές τάσεις στον διεθνή ακαδημαϊκό χώρο της ευρωπαϊκής συσσωμάτωσης. Εξακολουθεί να εστιάζει την προσοχή της σε «παραδοσιακά» πεδία τόσο στις αναλύσεις της τρέχουσας επικαιρότητας όσο και στις θεωρητικές της προσεγγίσεις. Ο κύριος όγκος των εργασιών εξετάζει τη νομική, οργανωτική και οικονομική διάσταση του φαινομένου.¹⁵ Η διερεύνηση των

15. Ενδεικτικά: Στέλιος Πετράκης, *Η Ευρωπαϊκή Ένωση σε μετεξέλιξη*. Από το Μάαστριχτ στο Άμστερνταμ, Αντ. Ν. Σάκκουλας, Αθήνα 1998· Π. Κ. Ιωακειμίδης, *Η Συνθήκη του Άμστερνταμ. Νέο πρότυπο ολοκλήρωσης ή σύμπτωμα αποολοκλήρωσης*, Θεμέλιο, Αθήνα 1998· του ίδιου, *Η αναθεώρηση της Συνθήκης του Μάαστριχτ*, Θεμέλιο, Αθήνα 1995· Κωνσταντίνος Α. Στεφάνου, *Η θεσμική μεταρ-*

πολιτικών πτυχών εξαντλείται σχεδόν αποκλειστικά στις θεσμικές προϋποθέσεις που απαιτούνται για τη δημιουργία και ανάπτυξη της πολιτικής ένωσης, καθώς και την ιστορική εξέλιξη της ευρωπαϊκής αρχιτεκτονικής ασφάλειας.¹⁶ Η συζήτηση για το μέλλον της Ε.Ε. μονοπωλείται από προσπάθειες προσδιορισμού της οργανωτικής ταυτότητας και της θεσμικής μορφής που πρέπει να προσλάβει τελικά το συνολικό οικοδόμημα και των αντίστοιχων μεταρρυθμίσεων που πρέπει να γίνουν με σκοπό την αποτελεσματικότερη λειτουργία και ενίσχυση της δημοκρατικής νομιμότητας των μηχανισμών λήψης αποφάσεων.¹⁷ Συνοπτικά, η αξιολόγηση της θεσμικής λειτουργίας και η νομική ερμηνεία κυριαρχούν στην ελληνική βιβλιογραφία που ασχολείται με την ευρωπαϊκή ολοκλήρωση.

Είναι αλήθεια ότι η σχετική θεωρητική αναζήτηση έχει οδηγήσει στη διαμόρφωση νέων προσεγγίσεων για την ανάλυση της πολιτι-

ρύθμιση της Ευρωπαϊκής Ένωσης, Παπαζήσης, Αθήνα 1996· του ίδιου, «Η Συνθήκη του Μάαστριχτ και οι προοπτικές της Ευρωπαϊκής Ενοποίησης», *Επιθεώρηση των Ευρωπαϊκών Κοινοτήτων*, τχ. 14-15, 1992· Πάνος Καζάκος, *Θεσμικές μεταρρυθμίσεις στην Ευρωπαϊκή Ένωση*, Ι. Σιδέρης, Αθήνα 1996· Θ. Χριστοδουλίδης - Κ. Στεφάνου (επιμ.), *Η Συνθήκη του Μάαστριχτ. Συνθετική θεώρηση*, Ι. Σιδέρης, Αθήνα 1993· Ναπολέων Μαραβέγιας - Μιχάλης Τσινσιζέλης (επιμ.), *Η ολοκλήρωση της Ευρωπαϊκής Ένωσης. Θεσμικές, πολιτικές και οικονομικές πτυχές*, Θεμέλιο, Αθήνα 1995· των ίδιων, *Ευρωπαϊκή ολοκλήρωση. Θεωρία και πολιτική*, Θεμέλιο, Αθήνα 1991· Λουκάς Τσοούκαλης (επιμ.), *Η Ελλάδα στην Ευρωπαϊκή Κοινότητα: Η πρόκληση της προσαρμογής*, Παπαζήσης, Αθήνα 1993. Για πλήρη βιβλιογραφική ενημέρωση, βλ. Π.Κ. Ιωακειμίδης, *Η Ελλάδα στην Ευρωπαϊκή Ένωση 1981-1996. Επιλογή βιβλιογραφίας*, Θεμέλιο, Αθήνα 1997.

16. Ενδεικτικά: Γιάννης Βαληνάκης, *Με όραμα και πρόγραμμα. Εξωτερική πολιτική για μια Ελλάδα με αυτοπεποίθηση*, Παρατηρητής, Θεσσαλονίκη 1997· του ίδιου, *Η ευρωπαϊκή πολιτική και αμυντική συνεργασία: Η Ελλάδα απέναντι στη νέα ευρωπαϊκή «αρχιτεκτονική»*, Παπαζήσης, Αθήνα 1991· Πάνος Τσακαλογιάννης, *Η πολιτική διάσταση της Ευρωπαϊκής Ένωσης*, Παπαζήσης, Αθήνα 1996· Π. Κ. Ιωακειμίδης, *Ευρωπαϊκή Πολιτική Ένωση*, Θεμέλιο, Αθήνα 1993· Ν. Κοτζιάς, «Η πολιτική άμυνας της ΕΟΚ-Αντιθέσεις, ιστορικά πλαίσια και προοπτικές», *Επιθεώρηση των Ευρωπαϊκών Κοινοτήτων*, τχ. 14-15, 1992.

17. Επίσης, ενδεικτικά: Πάνος Καζάκος, «Η Διακυβερνητική Συνδιάσκεψη του 1996 και η θεσμική μεταρρύθμιση στην Ε.Ε.», *Ελληνική Επιθεώρηση Πολιτικής Επιστήμης*, τχ. 7, Μάρτιος 1996· Μιχάλης Ι. Τσινσιζέλης, «Θεωρία και αναθεώρηση. Το μετέωρο βήμα της Ευρωπαϊκής Ένωσης», *Ελληνική Επιθεώρηση Πολιτικής Επιστήμης*, τχ. 7, Μάρτιος 1996· Νίκος Γιαννής, «Τα Εθνικά Κοινοβούλια και τα όρια της διεθνικής δημοκρατίας στην Ευρωπαϊκή Ένωση», *Ελληνική Επιθεώρηση Πολιτικής Επιστήμης*, τχ. 7, Μάρτιος 1996, και Δημήτρης Ν. Χρυσόχου, «Σύγχρονοι Ιδιότητες της Ευρωπαϊκής Ενοποίησης», *Ελληνική Επιθεώρηση Πολιτικής Επιστήμης*, τχ. 10, Νοέμβριος 1997.

κής διαδικασίας.¹⁸ Οι προσεγγίσεις αυτές είναι πολύ ενδιαφέροντες στο μέτρο που προσπαθούν να συλλάβουν θεωρητικά, αφενός, το πολιτικό περιεχόμενο της ολοκλήρωσης σε σχέση τόσο με την εξελικτική της πορεία στο ιστορικό γίνεσθαι όσο και με το βαθμό ικανοποίησης των αναγκών και των επιθυμιών των ευρωπαϊών πολιτών και, αφετέρου, την πολιτική συμβολή της δημοκρατίας στη διαδικασία της ενοποίησης.

Ενδιαφέρουσα, επίσης, είναι η προσέγγιση που προσπαθεί να συνδυάσει ορισμένες από τις θέσεις της θεωρίας της ηγεμονίας και της δομικής δύναμης με τα επιχειρήματα της θεωρίας της αλληλεξάρτησης, προκειμένου να εξηγήσει τόσο τις μετεξελίξεις όσο και τη σταθερότητα και διάρκεια του κοινοτικού συστήματος.¹⁹ Ουσιαστικά, προσπαθεί να συσχετίσει την υπόθεση της συναινετικής διαχείρισης του πολιτικού και θεσμικού συστήματος της Ε.Ε. με τη θεώρηση της ηγεμονικής διαμόρφωσης του ίδιου συστήματος. Υποστηρίζει ότι ο ρόλος και η συμπεριφορά των Μεγάλων Δυνάμεων της Ε.Ε. και, ειδικότερα, του γαλλο-γερμανικού άξονα συνιστούν ουσιώδεις προσδιοριστικούς παράγοντες της κατευθυντήριας πορείας και των αναθεωρητικών διεργασιών της ευρωπαϊκής ολοκλήρωσης. Η έννοια της ηγεμονικής διαχείρισης δεν παραπέμπει στην ύπαρξη ηγεμονικών δυνάμεων, αλλά στον ηγεμονικό ρόλο της Προεδρίας του Συμβουλίου Υπουργών. Ωστόσο, η από κοινού ηγεμονική δράση των Μεγάλων Δυνάμεων δε διασφαλίζει από μόνη της την εύρυθμη λειτουργία και σταθερότητα του συστήματος. Η τελευταία, αν και επηρεάζεται από τη συμπεριφορά των κρατών, καθορίζεται από το βαθμό αλληλεξάρτησης, τη συναινετική συμπεριφορά των μελών και των υπερεθνικών θεσμικών οργάνων, καθώς και από τις διαδικασίες της άτυπης ολοκλήρωσης. Από αυτή την άποψη, «παρά την ισχυρή επιρροή που ασκούν ορισμένα κράτη-μέλη, το κοινοτικό πολιτικό σύστημα, το μοναδικό υπερεθνικό πλαίσιο διαπάλης συμφερόντων, μπορεί ακόμη να θεωρηθεί ανοιχτό και ακηδεμόνευτο».²⁰

18. Π. Κ. Ιωακείμης, *Η πόλη και η ευρωπαϊκή ολοκλήρωση. Αναζητώντας μια νέα αριστοτελική προσέγγιση στη διαδικασία της πολιτικής ολοκλήρωσης*, Θεμέλιο, Αθήνα 1994· Μ. Ι. Τσινισιζέλης - Δ. Ν. Χρυσόχου, *Ευρωπαϊκή Ένωση και Δημοκρατία. Δομικές συνθήκες και πολιτική διαδικασία*, Ι. Σιδέρης, Αθήνα 1995.

19. Κ. Στεφάνου, *Η θεσμική μεταρρύθμιση...*, ό.π., σ. 88-100.

20. Στο ίδιο, ό.π., σ. 100.

Από τη σκοπιά αυτή, η συμβολή των συγκεκριμένων προσεγγίσεων είναι σημαντική, γιατί διανοίγουν νέους ορίζοντες προβληματισμού και αγγίζουν ζητήματα που είχαν μέχρι σήμερα αγνοηθεί ή ελάχιστα αναλυθεί. Εντούτοις, η οπτική τους γωνία, αν και με έντονο πολιτικό χαρακτήρα, παραμένει ευρύτερα θεσμική.

Γενικότερα, το πρόβλημα των διαφορών θεωρήσεων του γίνεσθαι της Ε.Ε. στην ελληνική βιβλιογραφία είναι ότι, ενώ επιχειρούν να περιγράψουν ιστορικά την πορεία της ολοκλήρωσης και να εξηγήσουν τις πολυδιάστατες οργανωτικές της μορφές, δεν αποδίδουν τη δέουσα προσοχή στους προσδιοριστικούς παράγοντες του φαινομένου. Η μελέτη της ευρωπαϊκής ενοποίησης διακρίνεται από μια περίεργη μονομέρεια. Εκτός από την εξέταση των διαπραγματευτικών θέσεων και των επιμέρους πολιτικών της Ελλάδας κατά τα διάφορα στάδια εξέλιξης του κοινοτικού οικοδομήματος, επικεντρώνεται πρωταρχικά στην εξέταση της σχέσης μεταξύ των κρατών-μελών και των θεσμών της Ε.Ε. από τη σκοπιά της κατανομής των αρμοδιοτήτων, των λειτουργιών και της εξουσίας. Το κύριο αντικείμενο έρευνας είναι η καταγραφή και ανάλυση των θεσμικών εκείνων μοντέλων και οργανωτικών σχημάτων που εν δυνάμει είναι προορισμένα να οδηγήσουν στην προοδευτική εξάλειψη του ρόλου του εθνικού κράτους και στην ανάδειξη της Ε.Ε. ως ξεχωριστής και μοναδικής υπερεθνικής πολιτικής οντότητας στο διεθνές σύστημα.

Τονίζεται ότι αυτού του είδους η οπτική γωνία είναι στατική, διότι ενώ αναγνωρίζει ότι τα κράτη-μέλη δημιουργούν την Ένωση, στη συνέχεια θεωρεί ότι η τελευταία επιδρά και διαμορφώνει σαν εξωγενής περιοριστική δύναμη τους εθνικούς θεσμούς, που είναι, πλέον, εντελώς αμέτοχοι και αποκομμένοι από τη διαδικασία της ολοκλήρωσης.²¹ Επιπλέον, δε δίνεται ιδιαίτερη έμφαση σε μεθοδολογικά ζητήματα σχετικά με τον τρόπο έρευνας του κοινοτικού φαινομένου, ενώ σπάνιες είναι οι εργασίες που επιχειρούν συστηματική σύγκριση των διαφορών θεωρητικών προσεγγίσεων.²²

21. Νίκος Κοτζιάς, *Ευρωπαϊκή Ένωση: Ένα σύστημα εν τω γίνεσθαι*, Δελφίνα, Αθήνα 1995, σ. 250-251.

22. Αν και το επίκεντρο του ενδιαφέροντος δεν είναι ακριβώς η ΚΕΠΠΑ, βλ. μια απόπειρα σύγκρισης συγκεκριμένων θεωρητικών παραδειγμάτων σ» αντιπαράθεση με την εμπειρική πραγματικότητα των διεργασιών ολοκλήρωσης και εξέλιξης στο ευρωπαϊκό σύστημα ασφάλειας, που καταλήγουν σε προτάσεις για μια διαφορετική, «μη-παραδοσιακή» θεώρηση, στις πρόσφατες συμβολές του Κώστα Υφαντή, «Πολυπολικότητα, αναρχία, εθνικό συμφέρον και ευρωπαϊκή ασφάλεια».

Ποιες είναι, όμως, οι θεωρητικές συνέπειες της κυριαρχίας της «παραδοσιακής» αυτής προβληματικής στη μελέτη της ευρωπαϊκής ολοκλήρωσης; Η πιο σημαντική συνέπεια είναι ότι η έρευνα τείνει, τις περισσότερες φορές, να ξεκινάει ανάποδα. Αντί να εξετάζεται ποιες πολιτικές, οικονομικές και κοινωνικές δυνάμεις διαμορφώνουν τις θεσμικές εκφάνσεις της ολοκλήρωσης, αναλύονται εξαντλητικά τα διάφορα συλλογικά θεσμικά μορφώματα που έχουν εφαρμοστεί με επιτυχία στην ιστορική διαδρομή της ανθρωπότητας και επιχειρείται να προσδιοριστεί ποιο απ' αυτά είναι περισσότερο κατάλληλο και ευκολότερα προσαρμόσιμο στην πραγματικότητα της ενοποίησης. Οι θεωρητικές παρενέργειες είναι πολλαπλές:

1. Αγνοείται ότι η ευρωπαϊκή ολοκλήρωση λαμβάνει χώρα στο πλαίσιο ενός ευρύτερου διεθνούς περιβάλλοντος. Η «παραδοσιακή» προβληματική δεν ενσωματώνει στην ανάλυσή της την επίδραση του διεθνούς συστήματος και τις επιπτώσεις της διάδρασης του τελευταίου με τους θεσμούς της ενοποίησης. Δηλαδή, το διεθνές σύστημα λαμβάνεται υπόψη μόνο ως εξαρτημένη από τους θεσμούς και την ολοκλήρωση μεταβλητή. Παραγνωρίζεται ότι το διεθνές σύστημα λειτουργεί ταυτόχρονα ως ανεξάρτητη μεταβλητή, που καθορίζει περιοριστικά τη διαμόρφωση και εξέλιξη του εγχειρήματος της ενοποίησης.

2. Αγνοείται η συμμετοχή του εθνικού κράτους στις διεργασίες της συσσωμάτωσης. Το κράτος γίνεται αντιληπτό μόνο ως αρχικός «γεννήτορας» της Ένωσης, που δε διαδραματίζει κανένα ρόλο στην εξέλιξή της. Θεωρείται μόνο εξαρτημένη μεταβλητή της διαδικασίας ολοκλήρωσης.

3. Αγνοείται ότι το κράτος προσπαθεί να εξισορροπήσει μεταξύ της επιδίωξης να αυξήσει την επιρροή του μέσα από την ενεργό συμμετοχή στη διαδικασία της ολοκλήρωσης και της προσπάθειας να διατηρήσει την αυτονομία του.²³

λεια μετά τον Ψυχρό Πόλεμο: Μια θεωρητική παρέμβαση», *Ελληνική Επιθεώρηση Πολιτικής Επιστήμης*, τχ. 12, Νοέμβριος 1998, και του ίδιου, «Κρατική κυριαρχία και εθνικό συμφέρον στο μεταψυχροπολεμικό ευρωπαϊκό σύστημα», *Βήμα Διεθνών Σχέσεων*, τχ. 6, Καλοκαίρι 1997.

23. Η επισήμανση αφορά το ζήτημα του κατά πόσο η εθνική κοινοτική πολιτική πρέπει να γίνει κατανοητή ως «εθνική» εξωτερική πολιτική ή ως πολιτική ολοκλήρωσης. Παραπέμπει στο πρόβλημα ότι η θεωρία δεν έχει επεξεργαστεί προτάσεις που να αναλύουν τη συμπεριφορά του κράτους στη διαδικασία της ολοκλήρωσης. Βλ. Nikolaj Petersen, «Review Article: Small States in European Integration», *Scandinavian Political Studies*, τόμ. 21, τχ. 1, 1998.

4. Αγνοείται ότι για την εδραίωση της Ε.Ε. απαραίτητη προϋπόθεση είναι η βαθμιαία οικοδόμηση στοιχείων ομαδικής ταυτότητας, κοινωνικής συνοχής και ψυχολογικής ομοιογένειας.²⁴

Μια άλλη συνέπεια της «παραδοσιακής» προβληματικής είναι ότι η δυναμική της διαδικασίας ενοποίησης ερμηνεύεται μόνο με όρους ευθύγραμμης, προοδευτικής πορείας της ιστορίας. Η εξέλιξη της ολοκλήρωσης θεωρείται ότι υπακούει στη λογική της ομαλής λειτουργικής κίνησης από το χαμηλότερο στο ολόενα και υψηλότερο στάδιο θεσμικής και οικονομικής συσσωμάτωσης, η οποία, στο κορυφαίο σημείο της, θα οδηγήσει αυτόματα στην πολιτική ενοποίηση. Πιστεύεται ότι οι θεσμικές και οικονομικές διεργασίες προσδιορίζουν ως ανεξάρτητες μεταβλητές τη διαδικασία της πολιτικής ολοκλήρωσης, χωρίς να λαμβάνεται υπόψη ότι συγκεκριμένες πολιτικές επιλογές συνδέονται αιτιωδώς με συγκεκριμένες οργανωτικές μεταρρυθμίσεις, θεσμικές μορφοποιήσεις και οικονομικές αλλαγές. Αγνοείται ότι οι θεσμοί, η πολιτική συμπεριφορά και η ταυτότητα της Ε.Ε. και των κρατών-μελών της «οικοδομούνται» κοινωνικά,²⁵ δηλαδή διαμορφώνονται από την ιστορικά και κοινωνικά προσδιορισμένη ανθρώπινη δράση. Η βασική θεωρητική παρενέργεια συνίσταται στην αδυναμία πειστικής εξήγησης των συνεχώς εναλλασσόμενων φαινομένων στασιμότητας, οπισθοδρόμησης, επιβράδυνσης και ξαφνικής ώθησης που παρατηρούνται στη διαδικασία της ευρωπαϊκής συσσωμάτωσης.

Παρεμφερής συνέπεια είναι, επίσης, το γεγονός ότι αξιοποιούνται σε συνδυασμό θεωρητικά εργαλεία και μεθοδολογικές προ-

24. Βέβαια, αναγνωρίζεται ότι «η μεταβίβαση εξουσιών και πόρων σε θεσμούς πάνω από το εθνικό κράτος, όπως το απαιτεί η αρχή της υπερεθνικότητας, δεν μπορεί να αναπτύσσεται χωρίς την ταυτόχρονη ενδυνάμωση των στοιχείων μιας "κοινωνικοψυχολογικής κοινότητας"» Π. Καζάκος, «Η Διακυβερνητική Συνδιάσκεψη...», ό.π., σ. 33-34.

25. Για τη λεγόμενη θεωρητική προσέγγιση των «οικοδομιστών» (constructivists), βλ. μεταξύ άλλων, Jeffrey T. Checkel, «Review Article: The Constructivist Turn in International Relations Theory», *World Politics*, τόμ. 50, τχ. 2, Ιανουάριος 1998· Peter Katzenstein (επιμ.), *The Culture of National Security: Norms and Identity in World Politics*, Columbia University Press, Νέα Υόρκη 1996· Thomas Risse-Kappen (επιμ.), *Bringing Transnational Relations Back In: Non-State Actors, Domestic Structures and International Institutions*, Cambridge University Press, Cambridge 1995· Alexander Wendt, «Constructing International Politics», *International Security*, τόμ. 20, τχ. 1, Χειμώνας 1995· του ίδιου, «Anarchy is What States Make of It: the Social Construction of Power Politics», *International Organization*, τόμ. 46, τχ. 2, άνοιξη 1992.

σεγγίσεις της επιστήμης των διεθνών σχέσεων ή άλλων κοινωνικών επιστημών, χωρίς να προσδιορίζονται κριτήρια επιλογής, συμβατότητας και σύνδεσης. Κύρια παρενέργεια της πρακτικής αυτής είναι ότι πολλές φορές γίνονται μηχανιστικές μεταφορές και αναγωγικές αντιγραφές θεωριών από το επίπεδο της εσωτερικής πολιτικής και των κοινωνικών διεργασιών στο επίπεδο της ευρωπαϊκής ολοκλήρωσης, χωρίς να ελέγχεται ή να διευκρινίζεται το οντολογικό και επιστημολογικό υπόβαθρο των προσεγγίσεων αυτών σύνθεσης.

Ωστόσο, ορισμένοι ερευνητές έχουν προτείνει διαφορετικές προσεγγίσεις του κοινοτικού εγχειρήματος, που τείνουν να υπερκεράσουν την «παραδοσιακή» προβληματική. Για παράδειγμα, στο πλαίσιο μιας πολιτειολογικής, μη φαινομενολογικής θεώρησης της διαδικασίας ολοκλήρωσης, που στηρίζεται στη συγκριτική μελέτη της κατανομής και μετατόπισης κυριαρχικών αρμοδιοτήτων και πολιτικής δύναμης μεταξύ των κρατών-μελών και των υπερεθνικών πολιτικών θεσμών, η Ε.Ε. αντιμετωπίζεται ως ένα ευρύτερα πολιτικό σύστημα εν τω γίνεσθαι, όπου, αφενός, τα κράτη-μέλη συνθέτουν, συγκροτούν, οργανώνουν και εντάσσονται στις πολυεπίπεδες και αλληλεξαρτώμενες κοινοτικές δομές, αφετέρου, οι τελευταίες αποδιαρθρώνουν, ανασυνθέτουν και τροποποιούν το περιεχόμενο και τη μορφή των εθνικών θεσμών. Η Ε.Ε. αντιπροσωπεύει έναν ιδιόμορφο τύπο υπερεθνικής και διακρατικής θεσμικής οργάνωσης, όπου, από τη μια μεριά, οι διεθνείς σχέσεις των κρατών-μελών μετατρέπονται σε εσωτερικές σχέσεις ολοκλήρωσης, ενώ, από την άλλη, τα κράτη-μέλη εμφανίζονται να εκπροσωπούνται σε σημαντικά πεδία της παγκόσμιας πολιτικής αυτόνομα από αυτήν.²⁶

Μια άλλη ερευνητική προσπάθεια επιχειρεί να προσδιορίσει τους παράγοντες, τη λειτουργία και τις προοπτικές του καθεστώτος της διπλωματίας και της στρατηγικής στην Ε.Ε. Η περιγραφή των κανονιστικών διατάξεων που διέπουν την ΚΕΠΠΑ συνδυάζεται με την πολιτική ανάλυση, ώστε να ληφθεί υπόψη, αφενός, η ιστορική διάσταση, αφετέρου, η δυναμική των διεθνών εξελίξεων και η επιρροή που ασκεί η δομή του διεθνούς συστήματος. Συνολικά, η διεπιστημονική αυτή προσέγγιση φιλοδοξεί να προχωρή-

26. Ν. Κοτζιάς, *Ευρωπαϊκή Ένωση...*, ό.π. Η λογική της αλληλεπίδρασης εθνικών και κοινοτικών θεσμών, που δεν είναι συμβατή με την «παραδοσιακή» προβληματική, διατρέχει τη θεσμικο-πολιτική προσέγγιση του Νίκου Σκανδάμη, *Η Κοινοτική λειτουργία της εθνικής διοίκησης*, Αντ. Ν. Σάκκουλας, Αθήνα 1990.

σει σε σφαιρική θεώρηση της ευρωπαϊκής ολοκλήρωσης, θεμελιώνοντας την υπόθεση εργασίας ότι οι θεσμικές ρυθμίσεις είναι ταυτόχρονα τόσο εξαρτημένη μεταβλητή, δηλαδή αντανακλούν πραγματικές πολιτικές σχέσεις δύναμης, όσο και ανεξάρτητη μεταβλητή, δηλαδή αντιπροσωπεύουν τους κινητήριους μοχλούς της διαδικασίας ενοποίησης.²⁷

Τέλος, υπάρχουν μελέτες που εστιάζοντας την προσοχή τους στα θέματα της πολιτικής συνεργασίας και άμυνας, ερμηνεύουν την Ε.Ε. υπό το πρίσμα της κλασικής ρεαλιστικής θεωρίας των διεθνών σχέσεων. Τονίζουν ότι η ευρωπαϊκή ολοκλήρωση οριοθετείται από τους εγγενείς περιορισμούς που θέτει ο κατακερματισμός του διεθνούς συστήματος σε ξεχωριστά ανομοιογενή έθνη-κράτη. Το θεμελιώδες γνώρισμα της διαδικασίας ενοποίησης είναι ο σεβασμός της εθνικής-κρατικής πραγματικότητας, που εκφράζεται με την ευρωπαϊκή ιδέα και τη λεγόμενη «κοινοτική μέθοδο». Η τελευταία υποδηλώνει και υπαγορεύει ότι η συσσωμάτωση συντελείται στη βάση της αλληλεγγύης, της ομοφωνίας και του αμοιβαίου σεβασμού των ζωτικών εθνικών συμφερόντων των κρατών-μελών.²⁸

Οι προσεγγίσεις αυτές μετατοπίζουν το κέντρο βάρους του προβληματισμού στη συνεχή διάδραση και αλληλεπίδραση μεταξύ πολιτικών επιλογών και θεσμικών ρυθμίσεων. Επαναφέρουν ως αντικείμενο έρευνας το ρόλο του διεθνούς συστήματος, του κράτους και της κοινωνίας σε συνθήκες ολοκλήρωσης. Από αυτή τη σκοπιά, υπενθυμίζεται ότι το φαινόμενο της ευρωπαϊκής ολοκλήρωσης δεν αναφέρεται στην επιβολή ενός νέου πολιτειακού σχήματος επί μιας αδιαμόρφωτης, μονολιθικής, ομοιόμορφης και «άψυχης» κοινωνικής μάζας. Αντίθετα, αναφέρεται στην εθελούσια και συναινετική συμμετοχή των αναπτυγμένων και διαμορφωμένων ιστορικών εθνών της Ευρώπης σε μια δυναμική ανάπτυξη συνεργασιακών θεσμικο-πολιτικών διαδικασιών που αποτελούν πρωτοποριακό εγχείρημα στην ιστορία των διακρατικών σχέσεων.²⁹

27. Ηλίας Κουσκομβέλης, *Διπλωματία και στρατηγική της Ευρωπαϊκής Ένωσης*, Παπαζήσης, Αθήνα 1995.

28. Παναγιώτης Ήφαιστος, *Ευρωπαϊκή άμυνα και ευρωπαϊκή ολοκλήρωση*, Οδυσσέας, Αθήνα 1994. Επίσης, του ίδιου, «Το ευρωπαϊκό σύστημα ασφάλειας προς το 2000», στο Παναγιώτης Ήφαιστος - Χαράλαμπος Τσαρδανίδης, *Το ευρωπαϊκό σύστημα ασφάλειας και η ελληνική εξωτερική πολιτική προς το 2000*, Ι. Σιδέρης, Αθήνα 1992.

29. Στο ίδιο, σ. 82-83.

Ωστόσο, αν και δεν προσκολλούν στην «παραδοσιακή» λογική που διέπει τη μελέτη της ευρωπαϊκής ολοκλήρωσης στην ελληνική βιβλιογραφία, οι θεωρήσεις αυτές είτε υιοθετούν την αντίληψη της πολιτειολογικής προσέγγισης, όπου επίκεντρο του ενδιαφέροντος είναι το κράτος και ο προσδιορισμός της ταυτότητας της Ε.Ε. σε σχέση με τις λειτουργίες των εθνικών θεσμών, είτε αποδέχονται την κλασική θέση σχετικά με το στρατιωτικό περιεχόμενο των εννοιών της ασφάλειας και της στρατηγικής και, κατ' επέκταση, τον σαφή οντολογικό διαχωρισμό της διαδικασίας ενοποίησης σε τομείς υψηλής και χαμηλής πολιτικής. Έτσι, οι προσεγγίσεις αυτές αδυνατούν να συλλάβουν την Ε.Ε. στη σφαιρική της διάσταση και να συνδέσουν αιτιωδώς τους τέσσερις παράγοντες που επενεργούν στην ιστορικά και κοινωνικά προσδιορισμένη εξέλιξη της ευρωπαϊκής ολοκλήρωσης: το διεθνές σύστημα, το κράτος, την κοινωνία και το άτομο.

4. ΑΣΦΑΛΕΙΑ ΚΑΙ ΣΤΡΑΤΗΓΙΚΗ ΣΤΗΝ ΕΥΡΩΠΑΪΚΗ ΟΛΟΚΛΗΡΩΣΗ: ΜΙΑ ΔΙΑΦΟΡΕΤΙΚΗ ΠΡΟΣΕΓΓΙΣΗ

Με τις συνθήκες του Μάαστριχτ και του Άμστερνταμ, η προοπτική εμβάθυνσης της ολοκλήρωσης στον πολιτικό και αμυντικό τομέα έχει προσλάβει ιδιαίτερη σημασία. Είναι γενικά αποδεκτό ότι η δημιουργία ενός κοινού ευρωπαϊκού συστήματος εξωτερικής πολιτικής, άμυνας και ασφάλειας είναι απαραίτητη προϋπόθεση για τη γέννηση της ευρωπαϊκής πολιτικής Ένωσης.³⁰ Ωστόσο, η προσοχή επικεντρώνεται στις θεσμικές μεταρρυθμίσεις και τις αλλαγές στις διαδικασίες λήψης αποφάσεων που θα πρέπει να γίνουν, προκείμενου να μετεξελιχθεί η ΚΕΠΠΑ σε ένα ενιαίο και συνεκτικό πρότυπο εξωτερικής και αμυντικής πολιτικής και, με αυτόν τον τρόπο, να μειωθεί η ασυμμετρία του βαθμού ολοκλήρωσης των διαφόρων πυλώνων της Ένωσης.³¹ Πάντως, αναγνωρίζεται η πολιτική διάσταση του ζητήματος, όταν επισημαίνεται ότι:

30. Στο ίδιο, σ. 34-35.

31. Ενδεικτικά: Θεόδωρος Αιμ. Χριστοδουλίδης, «Το μετέωρο βήμα. Η κοινή εξωτερική πολιτική και πολιτική ασφαλείας στην Ευρωπαϊκή Ένωση», στο Θ. Χριστοδουλίδης - Κ. Στεφάνου (επιμ.), *Η Συνθήκη του Μάαστριχτ...*, ό.π.: Αργύρης Πασσάς - Διονύσης Δημητράκόπουλος, «Η πολιτική συνεργασία στην Ευρωπαϊκή Ένωση», στο Ν. Μαζαβέγιας - Μ. Τσινιζέλης (επιμ.), *Η ολοκλήρωση της Ευρωπαϊκής Ένωσης*, ό.π.

«Το πρόβλημα της ΚΕΠΠΑ είναι ότι οι ισχυροί της Ευρώπης την αντιμετωπίζουν με μεγαλύτερη επιφυλακτικότητα, ακριβώς επειδή περιορίζει τις δυνατότητες ανεξάρτητων πρωτοβουλιών [...] στην πραγματικότητα, το μείζον πρόβλημα είναι ο προσδιορισμός, αλλά και η παραδοχή από τα κράτη μέλη των κοινών συμφερόντων στο πεδίο της ασφάλειας και ειδικότερα των απειλών τις οποίες αντιμετωπίζει ή ενδέχεται να αντιμετωπίσει εντός των προσεχών ετών η Ε.Ε.».³²

Από αυτή τη σκοπιά, η επισήμανση της αυξανόμενης κρατικής ετερογένειας, των κατακερματισμένων εθνικών συμφερόντων και των διαφορετικών στρατηγικών επιλογών γίνεται είτε για να τονιστούν τα όρια της θεσμικής ολοκλήρωσης³³ είτε για να υπογραμμιστεί ο διακυβερνητικός χαρακτήρας της ΚΕΠΠΑ και οι εγγενείς αδυναμίες ολοκλήρωσης στο πεδίο της υψηλής πολιτικής, σε αντίθεση με τον προχωρημένο βαθμό ενοποίησης στη χαμηλή πολιτική.³⁴ Μάλιστα, τονίζεται ότι η ΚΕΠΠΑ δεν είναι ουσιαστικά τίποτε άλλο παρά μια συμφωνία σύναψης συμμαχίας μεταξύ των κρατών-μελών.³⁵ Η έμφαση της ΚΕΠΠΑ δεν εστιάζεται τόσο στη στρατιωτική συνεργασία όσο στις πολιτικές και οικονομικές πτυχές της ασφάλειας και της εξωτερικής πολιτικής.³⁶ Στην πραγματικότητα, τα διλήμματα στρατηγικής και τα προβλήματα θεσμικής συγκρότησης της ΚΕΠΠΑ συνδέονται ευρύτερα με τα ζητήματα της νέας αρχιτεκτονικής της Ευρώπης στον μετα-ψυχροπολεμικό κόσμο και, ειδικότερα, με τον νέο παγκόσμιο ρόλο της Ατλαντικής Συμμαχίας, την επέκταση του ΝΑΤΟ προς την κεντρική και ανατολική Ευρώπη και με την ανάγκη της συλλογικής δράσης των μεγάλων ευρωπαϊκών δυνάμεων.³⁷

32. Κ. Στεφάνου, *Η θεσμική μεταρρύθμιση...*, ό.π., σ. 238.

33. Π. Καζάκος, *Θεσμικές μεταρρυθμίσεις...*, ό.π., κεφ. 4.

34. Π. Ήφαιστος, *Ευρωπαϊκή άμυνα...*, ό.π.

35. Στο ίδιο, σ. 36.

36. Η. Κουσκουβέλης, *Διπλωματία και στρατηγική...*, ό.π., σ. 29.

37. Βλ.: Nicole Gnesotto, «Common European Defence and Transatlantic Relations», *Survival*, τόμ. 38, τχ. 1, Άνοιξη 1996· Philip H. Gordon, «Recasting the Atlantic Alliance», *Survival*, τόμ. 38, τχ. 1, Άνοιξη 1996· Philip Zelikov, «The Masque of Institutions», *Survival*, τόμ. 38, τχ. 1, Άνοιξη 1996· Charles L. Glaser, «Why NATO is Still Best. Future Security Arrangements for Europe», *International Security*, τόμ. 18, τχ. 1, Καλοκαίρι 1993· Beatrice Heuser, «European Defence Before and After the "Turn of the Tide"», *Review of International Studies*, τόμ. 19, τχ. 4, Οκτώβριος 1993.

Γενικότερα, πέρα από τα ζητήματα της τρέχουσας ευρωπαϊκής πολιτικής, το κύριο θεωρητικό πρόβλημα των διαφόρων προσεγγίσεων έγκειται, από τη μια μεριά, στην ευθύγραμμη αντίληψη της ιστορίας και, από την άλλη, στον περιορισμό της εφαρμογής των εννοιών της ασφάλειας και της στρατηγικής μόνο στο πεδίο της υψηλής πολιτικής. Αυτό είναι παράδοξο, αν αναλογιστεί κανείς ότι η ολοκλήρωση διέπεται από τη διαλεκτική της υπερεθνικότητας και του διακυβερνητισμού.³⁸ Η διαλεκτική αυτή υποδηλώνει ότι η διαδικασία της συσσωμάτωσης δεν αντιπροσωπεύει κατ' ανάγκη μια ευθύγραμμη προοδευτική κίνηση χωρίς οπισθοδρομήσεις, αμφιταλαντεύσεις και καθυστερήσεις. Επίσης, υποδηλώνει ότι η λογική της ολοκλήρωσης δε χαρακτηρίζει μόνο το πεδίο της χαμηλής πολιτικής, όπου φαινομενικά τα ζητήματα της ασφάλειας και της στρατηγικής δε συνιστούν αντικείμενο των διεργασιών συσσωμάτωσης. Αντίθετα, η διαλεκτική της υπερεθνικότητας και του διακυβερνητισμού υπαγορεύει ότι ολόκληρο το κοινοτικό οικοδόμημα διέπεται από αυτή και ότι οι επιταγές της ασφάλειας και της στρατηγικής διατρέχουν, σε μικρότερο ή μεγαλύτερο βαθμό, όλα τα πεδία δράσης της Ε.Ε. Από αυτή τη σκοπιά, η διάκριση μεταξύ χαμηλής και υψηλής πολιτικής, αν και χρήσιμη για λόγους ανάλυσης, είναι παραπλανητική στο βαθμό που, αφενός, τείνει να ταυτίζει την ολοκλήρωση με τη χαμηλή πολιτική και το διακυβερνητισμό με την υψηλή πολιτική, αφετέρου, παραβλέπει ότι στο πεδίο της οικονομίας και της κοινωνίας το στοιχείο της ασφάλειας και της στρατηγικής είναι διάχυτο και ζωτικής σημασίας. Παρομοίως, η αξιολόγηση του βαθμού υπερεθνικότητας με κριτήριο το δείκτη θεσμι-

38. Ο Π. Ήφαιστος τονίζει ότι «η διαδικασία ολοκλήρωσης αναπτύσσεται στο πλαίσιο δύο αντιθετικών και αντίρροπων λογικών. Πρώτον, τη “λογική της ολοκλήρωσης”, που θερέται από τη διαρκή ρητορική υπέρ ενός ευρωπαϊκού πολιτικού μορφώματος και που ενισχύεται από τις λειτουργικές ανάγκες του ενοποιητικού εγχειρήματος για περαιτέρω ενοποιητικά βήματα. Δεύτερον, τη “λογική της διαφοράς” που προκύπτει από την ύπαρξη ανομοιογενών εθνικών-κρατικών μονάδων» (Π. Ήφαιστος, *Ευρωπαϊκή άμυνα...*, ό.π., σ. 10). Ο Π. Καζάκος, επίσης, αναγνωρίζει ότι «το πρόβλημα που συνόδευσε εξαρχής την ευρωπαϊκή ενοποιητική διαδικασία [...] συνίσταται στην “κατάλληλη” ισορροπία ανάμεσα στην αρχή της υπερεθνικότητας και στην αρχή της διακυβερνητικής συνεργασίας [...] ο συγκερασμός των δύο αρχών παραμένει το ιδιαίτερο θεσμικό χαρακτηριστικό της Ένωσης (της Ευρώπης των Συνθηκών) και ουσιαστικά συνιστά την κύρια συνεισφορά της στη διαμόρφωση του καθεστώτος περιφερειακής ολοκλήρωσης και συνεργασίας στην Ευρώπη» Π. Καζάκος, «Η Διακυβερνητική Συνδιάσχεση...», ό.π., σ. 32.

κής ολοκλήρωσης μπορεί να είναι παραπειστική, στο μέτρο που παραγνωρίζει ότι οι παράμετροι του διακυβερνητισμού παραμένουν ενεργοί και δρώντες της διαδικασίας ενοποίησης μέσα από τη διαλεκτική τους σχέση με τις αντίστοιχες της υπερεθνικότητας. Με άλλα λόγια, αν η διαλεκτική της υπερεθνικότητας και του διακυβερνητισμού συνιστά την κινητήρια δύναμη ολόκληρου του κοινοτικού οικοδομήματος, τότε τα στοιχεία της ασφάλειας και της στρατηγικής δεν μπορεί παρά να διέπουν τόσο το πεδίο της «χαμηλής» πολιτικής όσο και εκείνο της «υψηλής» πολιτικής.

Υπό το πρίσμα της προβληματικής αυτής, το επιχείρημα που μπορεί να διατυπωθεί είναι το εξής: αν η ΚΕΠΠΑ, ως θεσμικό μόρφωμα, μπορεί να αποτελέσει εν δυνάμει το τελευταίο στάδιο της διαδικασίας πολιτικής ενοποίησης και τον ακρογωνιαίο λίθο της οργανωτικής ολοκλήρωσης της Ε.Ε. ως ξεχωριστής, ενιαίας, κυρίαρχης οντότητας στο διεθνές περιβάλλον, εντούτοις, ως πολιτική λογική και περιεχόμενο, που αντανακλά και αναπαράγει τη διαλεκτική της υπερεθνικότητας και του διακυβερνητισμού, διέπει όλες τις πολιτικές και τους τομείς δραστηριότητας της Ε.Ε. Τα ζητήματα της ασφάλειας και της στρατηγικής δεν περιορίζονται μόνο στον τομέα της άμυνας και της εξωτερικής πολιτικής, αλλά επεκτείνονται στους τομείς της οικονομίας και της κοινωνίας. Για παράδειγμα, αν η αγορά αγροτικών προϊόντων και η Κοινή Αγροτική Πολιτική (ΚΑΠ) αποτελούν την πρώτη και πιο ολοκληρωμένη αγορά και πολιτική της Ε.Ε., όπου η πλήρη δικαιοδοσία έχει μεταβιβαστεί σε υπερεθνικά όργανα, τότε γιατί ο προσδιορισμός των τιμών, για να μη γίνει αναφορά στις περιπτώσεις αναθεώρησης της ΚΑΠ, απαιτεί την τελική έγκριση και απόφαση του διακυβερνητικού Συμβουλίου των Υπουργών Γεωργίας; Γιατί ζητήματα που υποτίθεται ότι ανήκουν στη σφαίρα της «χαμηλής» πολιτικής δημιουργούν εντάσεις και τριβές στο πεδίο της «υψηλής» πολιτικής, τόσο μεταξύ των κρατών-μελών της Ε.Ε. όσο και μεταξύ της Ε.Ε. και των ΗΠΑ; Χαρακτηριστική είναι η εμπειρία των έντονων ζυμώσεων σχετικά με την ισοτιμία Ευρώ-Δολαρίου και τη μείωση των επιτοκίων από την Ευρωπαϊκή Κεντρική Τράπεζα, καθώς και με την επιβολή μονομερών δασμολογικών κυρώσεων σε μια σειρά προϊόντων από τις ΗΠΑ σε βάρος της Ε.Ε., στο πλαίσιο του γνωστού εμπορικού «πολέμου της μπανάνας».

Μήπως τα γεγονότα αυτά συμβαίνουν γιατί διακυβεύονται, μεταξύ άλλων, ζητήματα ζωτικής σπουδαιότητας που συνδέονται με

την ευρύτερη ασφάλεια του κράτους, τη σταθερότητα του πολιτικού συστήματος, τη διατήρηση της κοινωνικής συνοχής, την επιβίωση ομάδων συμφερόντων και πίεσης, καθώς και την κατανομή και κινητοποίηση πόρων στο επίπεδο των εθνικών κοινωνιών; Αν το επιχείρημα αυτό είναι έγκυρο, τότε η διαλεκτική υπερεθνικότητας και διακυβερνητισμού αντιπροσωπεύει και ενσωματώνει στο εσωτερικό της τη διαλεκτική της στρατηγικής και της ασφάλειας. Η θέση αυτή θεμελιώνεται σε επιχειρήματα που εκπηγάζουν από τη νέα θεωρητική σκέψη για την ασφάλεια και τη στρατηγική.³⁹

Η νέα σκέψη επεκτείνει τις έννοιες της ασφάλειας και της στρατηγικής προκειμένου να συμπεριλάβουν μια ευρεία σειρά μη στρατιωτικών μεταβλητών.⁴⁰ Δεν αποδέχεται την παραδοσιακή άποψη ότι η ασφάλεια και η στρατηγική είναι συνώνυμα της στρατιωτικής δύναμης. Επίσης, εμβαθύνει τις έννοιες της ασφάλειας και της στρατηγικής, ώστε να συμπεριλάβουν μη κρατικούς δρώντες, όπως

39. Βλ.: Ken Booth (επιμ.), *New Thinking About Strategy and International Security*, Harper Collins Academic, Λονδίνο 1991· Barry Buzan, *People, States and Fear. An Agenda for International Security Studies in the Post-Cold War Era*, δεύτερη έκδοση, Harvester Wheatsheaf, Νέα Υόρκη 1991. Βλ. επίσης: Ken Booth, «Security and Emancipation», *Review of International Studies*, τόμ. 17, τχ. 4, Οκτώβριος 1991· Ken Booth - Nicholas Wheeler, «Contending Philosophies About Security in Europe», στο McInnes (επιμ.), *Security and Strategy in the New Europe*, Routledge, Λονδίνο 1992.

40. Το τέλος του Ψυχρού Πολέμου έχει οδηγήσει σε αναθεώρηση των υποθέσεων σχετικά με την ασφάλεια. Οι περισσότεροι συμφωνούν ότι τα ερωτήματα και κάποιες από τις απαντήσεις έχουν αλλάξει, αλλά διαφωνούν ποια είναι τα ερωτήματα και ποιες οι αντίστοιχες απαντήσεις. Τα θέματα που έχουν προκύψει αφορούν:

- Πρώτον, με το αν έχει μειωθεί η σημασία της στρατιωτικής δύναμης στη διεθνή πολιτική. Για ορισμένους αυτό σημαίνει ότι οι στρατιωτικές απειλές είναι λιγότερες, ενώ για άλλους ότι η στρατιωτική δύναμη είναι εργαλείο πολιτικής, η αποτελεσματικότητα του οποίου στην πράξη δεν είναι πάντα δεδομένη.
- Δεύτερον, με το αν είναι απαραίτητο να ξανασκεφτούμε τις διεθνείς σχέσεις και την εθνική ασφάλεια. Για μερικούς αυτό προκύπτει από τις συνθήκες του μετα-ψυχροπολεμικού κόσμου, ενώ για άλλους από την αποτυχία της ακαδημαϊκής κοινότητας των διεθνολόγων να προβλέψει τη χρονική στιγμή και τη μορφή του τέλους του Ψυχρού Πολέμου.
- Τρίτον, με το αν υπάρχει η ανάγκη να διευρυνθεί η αντίληψη για την εθνική ασφάλεια. Για ορισμένους αυτό σημαίνει να συμπεριληφθούν στην έννοια τα εσωτερικά προβλήματα εθνικής ασφάλειας, ενώ για άλλους τη θεώρηση των μη στρατιωτικών απειλών κατά της εθνικής ευημερίας ως ζητήματα εθνικής ασφάλειας. Βλ. David A. Baldwin, «Security Studies and the End of the Cold War», *World Politics*, τόμ. 48, τχ. 1, Οκτώβριος 1995.

το άτομο, τις ομάδες, τους διεθνείς οργανισμούς, καθώς και γενικότερα το διεθνές σύστημα.⁴¹

Πώς, όμως, είναι δυνατό να οριστούν οι έννοιες της ασφάλειας και της στρατηγικής υπό το φως της νέας σκέψης; Ας ξεκινήσουμε με το πώς ορισμένοι αναλυτές αντιλαμβάνονται την ασφάλεια. Σύμφωνα με τον Robert McNamara, η ουσία της ασφάλειας είναι η ανάπτυξη που περιλαμβάνει όχι μόνο τη στρατιωτική ικανότητα ενός κράτους να επιβιώσει ως ανεξάρτητη ύπαρξη, αλλά και την ελευθερία να αναπτύξει και να βελτιώσει τη θέση του μακροπρόθεσμα.⁴² Ο John Garnett υποστηρίζει ότι η ασφάλεια έχει να κάνει με την αίσθηση της εμπιστοσύνης ότι το κράτος, οι θεσμοί του, η ευημερία του και ο τρόπος ζωής του έχουν την ικανότητα να συνεχίσουν να υπάρχουν ανεμπόδιστα.⁴³ Ο Robert McKinlay θεωρεί ότι η ασφάλεια είναι η σχετική απουσία απειλών και η ικανότητα αντίδρασης στις τελευταίες. Το κράτος απολαμβάνει υψηλό βαθμό ασφάλειας όταν έχει την ικανότητα να προωθεί και να προστατεύει τα ζωτικά του συμφέροντα στο περιβάλλον μέσα στο οποίο βρίσκεται.⁴⁴ Τέλος, ο Barry Buzan τονίζει ότι η ασφάλεια είναι η επιδίωξη της ελευθερίας από τις απειλές και η ικανότητα των κρατών και των κοινωνιών να διατηρήσουν την ανεξαρτησία και την ακεραιότητά τους απέναντι σε δυνάμεις που θεωρούν εχθρικές. Η καλύτερη γραμμή της ασφάλειας είναι η επιβίωση, που περιλαμβάνει μια σειρά επιδιώξεων σχετικά με τις συνθήκες της.⁴⁵

Συνθέτοντας τις απόψεις αυτές, ορίζουμε την ασφάλεια τόσο ως την ελευθερία από απειλές όσο και ως την ικανότητα του κρά-

41. Υποστηρίζεται ότι η επέκταση και εμβάθυνση του περιεχομένου της ασφάλειας και της στρατηγικής παραλείπει την κοινωνική διάσταση, με την έννοια ότι δεν εξηγεί τη σχέση μεταξύ κράτους και ατόμου, οικονομίας και πολιτικής με όρους κοινωνικών σχέσεων, που τοποθετούνται μεταξύ και γύρω από αυτά και που συνιστούν το θεμελιώδες πλαίσιο της ανθρώπινης δραστηριότητας. Βλ. Martin Shaw, «There is no Such Thing as Society: Beyond Individualism and Statism in International Security Studies», *Review of International Studies*, τόμ. 19, τχ. 2, Απρίλιος 1993.

42. Robert S. McNamara, *The Essence of Security*, Hodder and Stoughton, Λονδίνο 1968.

43. John Garnett, «Introduction», στο John Garnett (επιμ.), *Theories of Peace and Security*, Macmillan, Λονδίνο 1970, σ. 31.

44. Robert McKinlay, *Third World Military Expenditure. Determinants and Implications*, Pinter, Λονδίνο 1989, σ. 110.

45. Barry Buzan, «New Patterns of Global Security in the Twenty-First Century», *International Affairs*, τόμ. 67, τχ. 3, Ιούλιος 1991, σ. 432-433.

τους να χρησιμοποιεί τα μέσα που έχει στη διάθεσή του κατά τέτοιο τρόπο, ώστε να θωρακίζει, να αναπτύσσει και να εκμεταλλεύεται όλες τις εθνικές και διεθνείς συνθήκες που συμβάλλουν στην προστασία και προώθηση των ζωτικών του συμφερόντων απέναντι σε πραγματικούς ή εν δυνάμει συμμάχους και εχθρούς. Έτσι, η ασφάλεια εξαρτάται πρωτίστως από τις πολιτικές, στρατιωτικές, οικονομικές και διπλωματικές συνθήκες του διεθνούς και εσωτερικού περιβάλλοντος, δηλαδή εξαρτάται από το βαθμό ελευθερίας από απειλές. Ταυτόχρονα, εξίσου πρωτίστως, εξαρτάται από τη στρατιωτική, οικονομική και διπλωματική συμπεριφορά του κράτους, δηλαδή εξαρτάται από την ικανότητα του κράτους να αντιδρά στις απειλές και να προστατεύει τα συμφέροντά του. Συνεπώς, αν και η ασφάλεια θεωρείται γενικά προϊόν του διεθνούς συστήματος, εντούτοις δεν είναι ανεξάρτητη και αποκομμένη από τη συμπεριφορά των κρατών.

Υπό το πρίσμα αυτό, εξαιρετικά ενδιαφέρουσα είναι η προσπάθεια ανάλυσης της εθνικής πολιτικής ασφάλειας του κράτους μέσα από τη σύνθεση του συστημικού επιπέδου με το επίπεδο του κράτους. Η σύνθεση αυτή επιτυγχάνεται παίρνοντας την ασφάλεια ως δισυπόστατη, ότι αφορά, δηλαδή, τόσο στη διαμόρφωση πολιτικών απέναντι στις εξωτερικές πολιτικές άλλων κρατών όσο και στη διαμόρφωση πολιτικών για την κινητοποίηση των κοινωνικών πόρων. Η πολιτική διάσταση της τελευταίας, που αντανακλά τις σχέσεις κράτους και κοινωνίας, δε λαμβάνεται συχνά υπόψη, γιατί οι διάφορες προσεγγίσεις δίνουν έμφαση είτε στη στρατιωτική δύναμη των κρατών είτε στα οικονομικά θεμέλια της τελευταίας. Ο ρεαλισμός, για παράδειγμα, ενώ θεωρεί ότι οι πλουτοπαραγωγικοί πόροι είναι πολύ σημαντικοί και ότι οι κοινωνικές δυνάμεις προσδιορίζουν τη στρατιωτική δυναμική των κρατών, εντούτοις υποθέτει ότι οι πόροι και οι κοινωνικές δυνάμεις κινητοποιούνται χωρίς τριβές. Ο μερκαντιλισμός, επίσης, ενώ δίνει έμφαση στη σχέση πολιτικής οικονομίας και εθνικής ασφάλειας, αποδέχεται το κράτος ως αυτόνομη οντότητα που δεν επηρεάζεται από την κοινωνία. Γενικά, το κεντρικό επιχείρημα είναι ότι οι κοινωνικοί περιορισμοί στην πολιτική κινητοποίηση των πλουτοπαραγωγικών πόρων είναι καθοριστικοί στην εθνική στρατηγική ασφάλειας, γιατί η προβολή της στρατιωτικής δύναμης των κρατών εξαρτάται από την ικανότητά τους να κινητοποιούν τους απαραίτητους πόρους για την προετοιμασία ή τη διεξαγωγή του πολέμου. Η ικανό-

τητα αυτή αφορά: α) τη διασφάλιση οικονομικών πόρων για την κατανάλωση στρατιωτικού υλικού (πολιτική άντλησης πόρων)· β) τη διασφάλιση στρατιωτικού υλικού (πολιτική παραγωγής), και γ) τη διασφάλιση του έμφυχου δυναμικού (πολιτική κινητοποίησης). Η πρωταρχική θέση είναι ότι το κράτος σε μια διεθνή σύγκρουση εμπλέκεται σε δύο καίριας σημασίας δραστηριότητες: πρώτον, στην άμυνα των συνόρων και, δεύτερον, στον αγώνα με την κοινωνία για την κινητοποίηση των πλουτοπαραγωγικών πηγών.⁴⁶

Η διάσταση αυτή της ασφάλειας παραπέμπει ουσιαστικά στη στρατηγική. Γενικά, η στρατηγική αφορά το συνδυασμό των μέσων με τους σκοπούς πολιτικής που το κράτος θέτει. Συνήθως, στη διεθνή βιβλιογραφία έχει επικρατήσει να διαχωρίζεται η στρατηγική σε διάφορα επίπεδα, όπου το χαμηλότερο επίπεδο αποκαλείται στρατηγική και το υψηλότερο υψηλή στρατηγική. Από αυτή την οπτική γωνία, η στρατηγική ορίζεται κλασικά ως «η τέχνη της διανομής και εφαρμογής στρατιωτικών μέσων για την εκπλήρωση των σκοπών της πολιτικής», ενώ η υψηλή στρατηγική ως «ο συντονισμός και προσανατολισμός των πηγών του έθνους ή ομάδας εθνών για την επίτευξη του πολιτικού σκοπού του πολέμου».⁴⁷

Υπό το φως τη νέας σκέψης για τη στρατηγική, πιστεύουμε ότι ο καλύτερος ορισμός της στρατηγικής δίνεται από τον Andre Beaufre, σύμφωνα με τον οποίο στρατηγική είναι «η τέχνη της διαλεκτικής της δύναμης ή, ακριβέστερα, η τέχνη της διαλεκτικής δύο αντίθετων απόψεων που χρησιμοποιούν δύναμη για να επιλύσουν τη διαφορά τους».⁴⁸ Από την άλλη, η υψηλή στρατηγική έχει ήδη οριστεί με πολύ πιο ευρύ και σύνθετο περιεχόμενο. Ο Barry Posen υποστηρίζει ότι η υψηλή στρατηγική είναι μια αλυσίδα πολιτικών και στρατιωτικών μέσων και σκοπών, αντιπροσωπεύει τον τρόπο με τον οποίο το κράτος κατοχυρώνει την ασφάλειά του.⁴⁹ Ο Paul Kennedy υπογραμμίζει ότι η ουσία της υψηλής στρατηγικής βρι-

46. Michael Barnett, *Confronting the Costs of War. Military Power, State, and Society in Egypt and Israel*, Princeton University Press, Princeton, New Jersey 1992· του ίδιου, «High Politics is Low Politics. The Domestic and Systemic Sources of Israel Security Policy, 1967-1977», *World Politics*, τόμ. XLII, τχ. 4, Ιούλιος 1990.

47. B.H. Liddell Hart, *Strategy. The Indirect Approach*, δεύτερη και βελτιωμένη έκδοση, Faber and Faber, Λονδίνο 1967, σ. 335-336.

48. Andre Beaufre, *An Introduction to Strategy*, Faber and Faber, Λονδίνο 1965, σ. 22.

49. Barry P. Posen, *The Sources of Military Doctrine*, Cornell University Press, Ithaca 1984, σ. 13.

σκεται στην πολιτική, που είναι η ικανότητα του κράτους να συνδυάζει στρατιωτικές και μη στρατιωτικές μεταβλητές, προκειμένου να προστατεύσει τα συμφέροντά του.⁵⁰ Στο πλαίσιο αυτό, ορίζουμε την υψηλή στρατηγική ως το σύνολο των πολιτικών που χρησιμοποεί το κράτος για να κατοχυρώσει την ασφάλειά του σε δυναμική αλληλεπίδραση και αλληλεξάρτηση με τις πολιτικές πραγματικών ή εν δυνάμει συμμάχων και εχθρών.

Η ασφάλεια και η στρατηγική, συνεπώς, βρίσκονται σε αμοιβαία διάδραση, σε διαλεκτική σχέση μεταξύ τους. Η ελευθερία από απειλές και η ικανότητα αντίδρασης σε αυτές συνδέονται διαλεκτικά με την ικανότητα κινητοποίησης πλουτοπαραγωγικών πόρων και εφαρμογής αντίστοιχων πολιτικών. Κατ' επέκταση, η πορεία της ευρωπαϊκής ολοκλήρωσης, η διαλεκτική μεταξύ υπερεθνικότητας και διακυβερνητισμού, προσδιορίζεται από την ικανότητα της Ε.Ε. να διαμορφώνει και να εφαρμόζει πολιτικές κινητοποίησης πόρων (στρατηγική) με σκοπό την κατανομή τους κατά τρόπο που να παραμένει ελεύθερη από απειλές και να διαθέτει την ικανότητα να προωθεί τα συμφέροντά της (ασφάλεια). Εξαρτάται, δηλαδή, από τη διαλεκτική της στρατηγικής και της ασφάλειας, τη διαλεκτική των πολιτικών των κρατών-μελών και της δομής των διαδράσεων τους.

Η θεωρητική αυτή σύλληψη της ευρωπαϊκής ασφάλειας και στρατηγικής επιτρέπει να ανιχνεύσουμε τις «υπόγειες», κινητήριοις πολιτικές δυνάμεις που επηρεάζουν την εξέλιξη της ευρωπαϊκής ολοκλήρωσης κάτω από ποικίλες εσωτερικές και εξωτερικές συνθήκες. Ουσιαστικά, επιτρέπει να εξηγήσουμε τις διεργασίες συσσωμάτωσης από μια διαφορετική οπτική γωνία. Με άλλα λόγια, αν χρησιμοποιούσαμε όρους επιπέδου ανάλυσης, η ευρωπαϊκή ασφάλεια θα μπορούσε να γίνει αντιληπτή ως αντανάκλαση του συστήματος των κρατών-μελών της ολοκλήρωσης, του όλου της ευρωπαϊκής πολιτικής, ενώ η ευρωπαϊκή στρατηγική ως αντανάκλαση του κρατικού-εθνικού επιπέδου, των επιμέρους πολιτικών των κρατών-μελών.

Συνοπτικά, η Ε.Ε. ως ενιαία οντότητα αποτελείται από το όλο (σύστημα) και από τις μονάδες (κράτη-μέλη), που προϋποθέτουν το ένα το άλλο και διαλεκτικά παράγουν τη δυναμική της ευρωπαϊ-

50. Paul Kennedy, «Grand Strategy in War and Peace: Towards a Broader Definition», στο Paul Kennedy (επιμ.), *Grand Strategies in War and Peace*, Yale University Press, New Haven 1991, σ. 5.

κής ολοκλήρωσης. Στη διαλεκτική αυτή σύνθεση, ο συστημικός παράγοντας της ευρωπαϊκής ασφάλειας συνιστά την απαραίτητη, αλλά όχι επαρκή συνθήκη, ενώ ο εθνικός-κρατικός παράγοντας της ευρωπαϊκής στρατηγικής αποτελεί την απαραίτητη και σε συνδυασμό επαρκή συνθήκη των διεργασιών και εξελίξεων που συνδέονται με τη συνολική παρουσία και συμπεριφορά της Ε.Ε. Το σύστημα της ευρωπαϊκής ασφάλειας αποτελεί τον προωθητικό μηχανισμό ή την περιοριστική δύναμη που διαμορφώνει το πλαίσιο μέσα στο οποίο θα εκδηλωθεί η εκάστοτε έκβαση ή στάδιο της ολοκλήρωσης. Τα κράτη-μέλη της ευρωπαϊκής στρατηγικής αποτελούν τη δύναμη εκείνη που πυροδοτεί τις διεργασίες και διαδικασίες που βρίσκονται πίσω από την εκάστοτε έκβαση ή στάδιο της ολοκλήρωσης. Μέσα από τη διαλεκτική αυτή σύνθεση ασφάλειας και στρατηγικής, η Ε.Ε. παρουσιάζει συγκεκριμένη πολιτική μορφή και εκδηλώνει συγκεκριμένη πολιτική συμπεριφορά.

5. ΕΠΙΛΟΓΟΣ

Δύο είναι τα κύρια ερωτήματα σχετικά με την αιτιοκρατία της διαδικασίας ενοποίησης στην Ευρωπαϊκή Ένωση που ο ακαδημαϊκός κλάδος των διεθνών σπουδών προσπαθεί να απαντήσει: πρώτον, ποιες είναι οι πρωταρχικές κινητήριες δυνάμεις πίσω από τις διεργασίες της ευρωπαϊκής συσσωμάτωσης και, δεύτερον, πώς θεμελιώνεται οργανωτικά το κοινοτικό οικοδόμημα, πώς θα επιτευχθεί η καλύτερη συγκρότησή του, καθώς και ποια θα είναι η τελική μορφή που θα προσλάβει. Η διεθνής βιβλιογραφία παρουσιάζει, πλέον, ευρεία γκάμα προτάσεων και ιδεών, που απαντούν με ωρismo και δημιουργικό προβληματισμό τα δύο αυτά ερωτήματα. Αντίθετα, η ελληνική βιβλιογραφία επικεντρώνει την προσοχή της με γόνιμες συνεισφορές κυρίως στο δεύτερο ερώτημα.

Με την ευκαιρία της συνοπτικής παρουσίασης δύο πρόσφατων εκδόσεων στη διεθνή βιβλιογραφία για την ΚΕΠΠΑ, το βιβλιογραφικό αυτό άρθρο επιδίωξε να αναλύσει τη διαφοροποίηση αυτή και να τονίσει την ανάγκη για τη διεύρυνση της ερευνητικής προσπάθειας προς το πεδίο προβληματισμού που συνδέεται και με το πρώτο ερώτημα. Ταυτόχρονα, επιχείρησε να προτείνει μια συγκεκριμένη προσέγγιση στη βάση μιας συνθετικής αντίληψης των εννοιών της ασφάλειας και της στρατηγικής, ώστε τα πιο πάνω δύο

ερωτήματα να αντιμετωπιστούν σε μεταγενέστερες ερευνητικές προτάσεις ως ένα ενιαίο σύνολο.

Το άρθρο πρότεινε τις έννοιες της ασφάλειας και της στρατηγικής, που δε γίνονται αντιληπτές μόνο στη στρατιωτική τους διάσταση, ως μεθοδολογικά εργαλεία για τη διαμόρφωση ενός διαφορετικού πλαισίου ανάλυσης της ευρωπαϊκής ολοκλήρωσης. Ο βασικός άξονας του πλαισίου αυτού βασίζεται στη διαλεκτική σύνθεση της ασφάλειας και της στρατηγικής. Το θεωρητικό επιχείρημα που αρθρώνεται γύρω από το προτεινόμενο πλαίσιο ανάλυσης είναι ότι η διαλεκτική της ασφάλειας και της στρατηγικής διέπει και συνθέτει ολόκληρο το κοινοτικό οικοδόμημα, δηλαδή τόσο τα πεδία της «χαμηλής» πολιτικής όσο και εκείνα της «υψηλής» πολιτικής.

Βέβαια, η καταγραφή της πρότασης έγινε με τη μορφή συνοπτικού σχεδίου και όχι με τη μορφή εμπεριστατωμένης παρουσίασης. Η τελευταία αυτή επιδίωξη ξεπερνά το στόχο του βιβλιογραφικού αυτού άρθρου. Εξάλλου, το κίνητρο του άρθρου και η εγγενής φιλοδοξία της πρότασης είναι να αρχίσει να στρέφεται η ελληνική βιβλιογραφία προς την έρευνα και την ανάλυση των «υπόγειων», κινήτρων πολιτικών δυνάμεων των διεργασιών συσσωμάτωσης.

Σίγουρα, το προτεινόμενο πλαίσιο ανάλυσης δε διεκδικεί τη μοναδικότητα ή το αλάνθαστο της έμπνευσης, πολύ δε περισσότερο να επιλύσει το πρόβλημα ή να επιφέρει «το τέλος της ιστορίας» στον θεωρητικό διάλογο. Ούτε οι έννοιες της ασφάλειας και της στρατηγικής αποτελούν τα μοναδικά μέσα για την ανίχνευση της πολιτικής λογικής της συσσωμάτωσης. Ωστόσο, οι σκέψεις που διατυπώθηκαν καταλήγουν στο γενικότερο συμπέρασμα ότι η αξιολόγηση της υπάρχουσας, συσσωρευμένης εμπειρίας και θεωρητικής γνώσης μπορεί να οδηγήσει σε πολλαπλά κανάλια προβληματισμού και σε νέες δημιουργικές συνθέσεις. Αλλά ακόμη και αν οι προσπάθειες προς την κατεύθυνση αυτή αυξηθούν, θα αναδυθούν προβλήματα που συνδέονται με μεθοδολογικά, οντολογικά, και επιστημολογικά ζητήματα συγκρότησης νέων θεωριών και προσεγγίσεων. Συνεπώς, η θεωρητική συζήτηση είναι προορισμένη να ανοίξει παρά να κλείσει.

* Ο Ευστάθιος Τ. Φακιολάς είναι διεθνολόγος, υποψήφιος διδάκτωρ στο King's College του Λονδίνου.